

Oorlog en dekolonisatie

Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de
dekolonisatie van Nederlands-Indië

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Oorlog en dekolonisatie

Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de
dekolonisatie van Nederlands-Indië

Bijlagen

Maart 2015

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2015 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Theo Beker, Lynn Buschers, José Lodeweges, Han Noordink, Otjep Rahantoknam

Informatie

SLO

Afdeling: O&A

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 666

Internet: www.slo.nl

E-mail: onderzoekadvies@slo.nl

AN: 7.7286.630

Inhoud bijlagen

1.	Overzicht leermiddelen	5
2.	Relevante websites	15
3.	Vastgesteld curriculum bovenbouw vo (uitgebreide versie)	17
4.	Analyse-instrument inhoudelijke aspecten in methoden	25
5.	Analyse-instrument actuele thema's en morele aspecten	35
6.	Rapportage leermiddelen po	37
6.1	Rapportage Argus Clou - geschiedenis	37
6.2	Rapportage Brandaan	39
6.3	Rapportage Speurtocht, geschiedenis voor het basisonderwijs, 2e ed.	42
6.4	Rapportage Tijdzaken, digibordmethode voor geschiedenis	45
7.	Rapportage leermiddelen vo (vmbo-kgt 2)	49
7.1	Rapportage Feniks voor de onderbouw, 1e ed.	49
7.2	Rapportage Geschiedeniswerkplaats, onderbouw, 2e ed.	52
7.3	Rapportage Memo, geschiedenis voor de onderbouw, 3e ed.	55
7.4	Rapportage Sprekend Verleden onderbouw, 5e ed.	58
8.	Rapportage leermiddelen vo (vmbo-kgt 3/4 en havo 4/5)	61
8.1	Rapportage Feniks voor de leerwegen	61
8.2	Rapportage Geschiedeniswerkplaats, tweede fase 2e ed.	62
8.3	Rapportage Memo, vmbo bovenbouw 3e ed.	63
8.4	Rapportage Sprekend verleden bovenbouw, tweede fase, 5e ed.	65
9.	Interviewschema project Oorlogslessen	67
10.	Vragen voor leerlingeninterview	73
11.	Codes ten behoeve van interviews	75

1. Overzicht leermiddelen

Deze bijlage biedt een overzicht van leermiddelen die in het kader van 'oorlogslessen' kunnen worden ingezet. Het betreft leermiddelen die na 2006 zijn verschenen (of geactualiseerd).

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
13 in de oorlog NTR:Schooltv 2010-2012	BAO 6-8	Special van de Schooltv-serie 'Vroeger & zo' over kinderen in de Tweede Wereldoorlog. Handleiding met dvd, informatief (foto)boek en werkboek De dvd bevat zes afleveringen. In elke aflevering staat één kind centraal dat zijn of haar verhaal over de Tweede Wereldoorlog vertelt, waardoor steeds een ander aspect van de oorlog belicht wordt. De dvd is gebaseerd op een van oorsprong 13-delige tv-serie, die via de website '13 in de oorlog' te bekijken is. In het online spel gaat de speler op zoek naar een vermiste vader.
Adopteer een monument Nationaal Comité 4 en 5 mei 2009	BAO 7-8	Landelijk onderwijsproject waarbij leerlingen van groep 7 en/of 8 van het basisonderwijs een oorlogsmonument in hun eigen dorp of buurt adopteren. De bedoeling is dat leerlingen kennis maken met de traditie en de rituelen van herdenken en aandacht besteden aan de (lokale) geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en het verhaal achter het geadopteerde monument. Via de website kan lesmateriaal (handboek met leerlingwerkbladen) bij het project gedownload worden.
Amsterdam van Anne Frank. Het Anne Frank Stichting 2013	VO 2-5	Lespakket bestaande uit een website en gratis te downloaden opdrachten en een docentenhandleiding. De website toont via locaties, gebeurtenissen en persoonlijke verhalen de geschiedenis van de stad Amsterdam tussen 1933 en 1950. De bijbehorende drie opdrachten zijn elk in 50 minuten af te ronden en in willekeurige volgorde te behandelen. Verdiepingsvragen maken de opdrachten geschikt voor elk niveau. Er zijn creatieve, doe- of kennisopdrachten.
Anne Frank Krant Anne Frank Stichting 2012-2015	BAO 7-8	Jaarlijks verschijnende krant over de Tweede Wereldoorlog, racisme en discriminatie. Ieder jaar is er een speciaal thema van waaruit het levensverhaal van Anne Frank wordt verteld en de geschiedenis van de Jodenvervolging en de Tweede Wereldoorlog aan bod komen. In 2015 is het thema 'Waarom oorlog?' In een aantal artikelen staat de verbinding tussen het verleden en heden centraal. Bij de krant hoort een handleiding en een poster voor in de klas.

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
Bombardement, Het Codename Future 2012	VO 2-3	<p>Digitale les over het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940. Het lesmateriaal sluit aan bij de film 'Het bombardement' van regisseur Ate de Jong. Het is bedoeld voor één lesuur geschiedenis of maatschappijleer in leerjaar 2 of 3 van het voortgezet onderwijs.</p> <p>Het lespakket bestaat uit een online lesfilm voor digibord of beamer, met lesbladen die alleen of in tweevoud ingevuld moeten worden. In de les wordt gebruik gemaakt van ooggetuigenverhalen, historisch materiaal en beelden uit de film. Lesbladen, bronnen en handleiding zijn te downloaden, voor de lesfilm moet een inlogcode worden aangevraagd.</p>
Boot naar Lemmer, De Rooij, Sieneke de De Witte Uitgeverij 2012	BAO 6-8	<p>Lespakket voor de bovenbouw van het basisonderwijs, bestaande uit het leesboek 'De boot naar Lemmer', docentenhandleiding en lesbrief (set van 10 st.) 'Alles voor wat eten'. De twaalfjarige Jan reist helemaal alleen in 1944, middenin de Tweede Wereldoorlog, van Zuid-Holland naar Friesland om daar de hongerwinter te overleven bij familie. Via het lesmateriaal ervaren kinderen wat honger betekende voor mensen tijdens de laatste Oorlogswinter en hoe zij daarmee omgingen.</p>
Code-R Anne Frank Stichting 2013	VO 1-6	<p>Interactief project waarmee leerlingen in het voortgezet onderwijs zich via persoonlijke oorlogsverhalen verdiepen in keuzes en dilemma's en deze toetsen aan hun waarden en normen. Het pakket is te gebruiken voor het thema Tweede Wereldoorlog en herdenken in de vakken geschiedenis, maatschappijleer, Nederlands, filosofie, CKV en mentorlessen.</p> <p>Code-R staat voor:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Remember: Wat is er gebeurd? Met wie? Wanneer en op welke plekken? - Reflect: Zie jij uitsluiting, discriminatie en vervolging ook nu nog om je heen? - Respond: Wat heb je van de geschiedenis geleerd en wat doe je daarmee? <p>Het pakket bestaat uit een iPad magazine (gratis verkrijgbaar in de iTunes App Store) en gratis te downloaden lesbrieven (basisversie en uitgebreide versie). Het Indisch Herinneringscentrum heeft meegewerkt aan een katern over Nederlands-Indië.</p>
De grote volksverhuizing Explanation Design / Plein C, Cultuurcompagnie Noord-Holland 2014	BAO 7-8	<p>Lespakket voor het digitale schoolbord voor groep 7 en 8 over de bouw van de Atlantikwall en de grootscheepse evacuatie die hiervan het gevolg was. Aan de hand van authentieke bronnen uit hun eigen omgeving (Den Helder, IJmuiden, Zandvoort) verdiepen kinderen zich in de Duitse verdedigingswerken en de ontruiming en evacuatie</p>

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
		van de kuststrook in de Tweede Wereldoorlog. Handleiding en werkbladen kunnen gedownload worden. Er zijn vier lessen variërend van 45 tot 90 minuten.
Gevangen door Japan Museon 2008	H-V 4-6	Verdiepingsstof voor het onderwerp 'De Tweede Wereldoorlog in Nederlands Indië' voor leerlingen uit de bovenbouw van havo/vwo. In de module gaat het over het leven van Nederlandse burgers en militairen in honderden kampen in Nederlands-Indië en Zuidoost-Azië. De leerlingen gaan zelf op onderzoek uit, geholpen door vragen en opdrachten. Ondertussen verzamelen ze 'voorwerpen' uit de kampen. Daarmee maakt de leerling na afloop een eigen digitale tentoonstelling. De lesstof beslaat anderhalf klokuur en is zowel individueel als klassikaal te behandelen. Voor de module moet de gebruiker zich gratis aanmelden. Voor de docent is een (beknopte) handleiding beschikbaar.
Historische helden In verzet Hanny Schaft + Strijd overzee Nino/Uitgeverij SWP 2008-2011	BAO 7-8	Serie leesboeken met bijbehorende lesbrieven. Twee boeken sluiten aan bij 'Oorlogslessen': <ul style="list-style-type: none"> • In verzet <i>Hannie Schaft strijdt tegen de Duitse bezetter</i>. • Strijd overzee <i>Soldaat in Nederlands-Indië</i>. Meer info op: http://www.historischehelden.nl/
Joodse kinderen in Kamp Vught Nationaal Monument Kamp Vught 2007	BAO 8 VMBO 1-2 H-V 1-3	Het lespakket bevat een herziene versie van de documentaire 'Als ik later groot ben: joodse kinderen in kamp Vught'. Het lespakket bestaat uit: <ul style="list-style-type: none"> - een dvd met zes documentaires en docentenhandleiding - zes sets van elk tien gelamineerde kaarten met foto's, plattegronden en tekstfragmenten - werkbladen om te kopiëren (versie voor po groep 8/vmbo en versie voor havo/vwo) - een tijdlijnaffiche in kleur, die het Kindertransport in de context van oorlog en vervolging plaatst. Het basispakket gaat uit van drie lessen. De docentenhandleiding reikt verdiepingsmogelijkheden aan. Het lespakket is ontwikkeld door de Stichting Sobibor.
Kamp Amersfoort in 10 thema's Nationaal Monument Kamp Amersfoort 2013	VMBO 1-2	In het project is de geschiedenis van het kamp onderverdeeld in 10 thema's. Elk thema bestaat uit een introductietekst met daaronder vier onderwerpen. Bij elk onderwerp horen bronnen. De leerlingen doen onderzoek naar de geschiedenis van het kamp met behulp van de teksten, authentieke bronnen en getuigenissen van overlevenden. Het materiaal kan ook gebruikt worden zonder een bezoek aan Kamp Amersfoort te brengen.

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
Kinderen en oorlog Het Nederlandse Rode Kruis 2011	BAO 7-8 VMBO 1-2 H-V 1-2	Gratis te downloaden lespakketten over kinderen die op één of andere manier slachtoffer zijn van een oorlog. De lessen bevatten achtergrondinformatie, vragen en antwoorden. De bij de lespakketten vermelde dvd's zijn gratis (bij kleine oplages) verkrijgbaar bij afdeling Humanitair Oorlogsrecht van het Nederlandse Rode Kruis via hor@redcross.nl of 070-4455666. De titels van de films zijn: - bij het basisschool pakket: 'Oorlog en vrede' - bij het vmbo pakket: 'Straight 18!' - bij het havo/vwo pakket: 'Child Soldiers: The Law Says No!'
Kindsoldaten War Child 2008	BAO 6-8	Gratis te downloaden lespakketten over kindsoldaten waarbij de leerlingen leren wat kindsoldaten zijn en inzicht krijgen in de leefomstandigheden van kindsoldaten en op wat voor manier hun rechten geschonden worden. Daarnaast leren zij over War Child en hoe War Child zich inzet voor kindsoldaten. Er zijn twee versies van dit lespakket beschikbaar: al dan niet gekoppeld aan het aan het kinderboek 'Ramiro, kindsoldaat' waarin auteur Ineke Holtwijk vertelt wat Ramiro allemaal meemaakt en wat dit met hem doet.
Leskoffer in de klas Nationaal Monument Kamp Amersfoort 2010	BAO 7-8 VO 1-2	De leskoffer 'Herinneringen aan Kamp Amersfoort' vertelt het verhaal van Kamp Amersfoort. Deze koffer, samen met de bijbehorende stripboeken en werkboeken kan (in bruikleen voor een afgesproken periode) besteld worden. Aan de hand van de verhalen van acht gevangenen kunnen leerlingen kennis maken met de geschiedenis van Kamp Amersfoort. In de klas onderzoeken leerlingen objecten die bij de diverse personages horen. Voor elke leerling is er een werkboekje met daarin het (strip)verhaal van de personages, de geschiedenis van het kamp, opdrachten in het kamp en voorbeelden van kunst uit en over de geschiedenis van Kamp Amersfoort. De leskoffer kan gecombineerd worden met een rondleiding.
Lespakket 4 & 5 mei AT5/RTV N-H Producties 2013	BAO 7-8 VO 1-2	Online lespakket over het thema oorlog, bedoeld voor leerlingen van 10 tot 14 jaar. In het lespakket leren de kinderen waarom er op 4 mei oorlogsslachtoffers worden herdacht en op 5 mei Bevrijdingsdag wordt gevierd. Daarbij komen de Tweede Wereldoorlog, maar ook recente en huidige oorlogen aan de orde. Ook leren de kinderen dat er op veel verschillende manieren herdacht kan worden. Het lespakket bestaat uit vier lessen van ongeveer een uur. Het pakket bestaat uit een uitgebreide docentenhandleiding, inleidende filmpjes, verwerkingsvragen en

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
		verschillende online tools die kunnen worden ingezet voor de uitwerking van de vragen. Voorbeelden van online tools die gebruikt worden zijn: Pinterest, Glogster, Prezi en Bitstrips. Het pakket maakt deel uit van het project 'Jouw stad in de klas' van AT5 en RTV Noord-Holland en is ontwikkeld in samenwerking met Mijn Kind Online.
Leven van Anne Frank. Het Anne Frank Stichting 2011	VO 3-4	Lespakket over de Jodenvervolgning en de Tweede Wereldoorlog voor de derde en vierde klas van vmbo-t, havo en vwo. Het pakket bestaat uit: <ul style="list-style-type: none"> - 31 exemplaren van De grafische biografie, met bij ieder hoofdstuk drie leesvragen die oplopen in moeilijkheidsgraad. - Tijdlijn 1929-1945 met afbeeldingen van Anne Frank en de historische context. - Vijf groepsopdrachten over de kernthema's: keuzes, onderduiken, concentratiekampen, anti-Joodse maatregelen en mediawijsheid. - Docentenhandleiding met lestips en achtergrondinformatie (en bewaarmp). Het lespakket is opgebouwd rondom De grafische biografie van Anne Frank. Dit boek vertelt het levensverhaal van Anne Frank aan de hand van foto's uit haar leven en van belangrijke historische gebeurtenissen uit die tijd.
Lezen & schrijven met Anne Frank Anne Frank Stichting 2013-2014	BAO 6-8 VMBO 1-2	Project rondom een reizende tentoonstelling over Anne Frank voor jongeren van 9 tot 15 jaar. De tentoonstelling biedt een overzicht van het persoonlijke leven van de familie Frank. Daarnaast wordt ingezoomd op Annes schrijftalent. Naast de tentoonstelling bestaat het project uit de volgende (downloadbare) materialen: <ul style="list-style-type: none"> - een werkboekje voor 9-12 jaar (met handleiding) - een werkboekje voor 13-15 jaar (met handleiding) - een historische filmclip van circa 4 minuten voor po en vmbo - een actuele filmclip van circa 3 minuten voor vmbo - een afsluitende digitale les voor vmbo.
Movies that Matter – Arigato Indisch Herinneringscentrum Movies that Matter 2012	VO 1-3	Het Indisch Herinneringscentrum maakte samen met Movies That Matter lesmateriaal bij de korte film Arigato. De film vertelt het verhaal van Oma die, tijdens een stranddag met kleindochter Toet, plotseling een Japans gezin ontmoet. Daardoor komen de herinneringen aan de oorlogstijd van Nederlands-Indië in alle hevigheid naar boven. De lesbrief heeft betrekking op het oorlogsverleden van Nederlands-Indië (Indonesië) en brengt thema's aan de orde als vergeven, mensenrechten en herdenken.

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
Nederland bezet Museon 2008	BAO 7-8 VO 1-2	Verrijksstof bestemd voor leerlingen uit groep 7-8 van het basisonderwijs en leerlingen uit de onderbouw van het vo. Leerlingen maken kennis met het Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe was het leven tijdens de bezetting? De leerling gaat op onderzoek uit, geholpen door vragen en opdrachten. Ondertussen verzamelt hij allerlei voorwerpen, waarmee na afloop een eigen digitale tentoonstelling wordt gemaakt. Leerlingen moeten zich eerst gratis registreren om deze les te kunnen uitvoeren.
Ontdek de vrijheid in Liberty Park Stichting Mosaïque 2012	BAO 6-8 - VMBO H-V 1-6	Digitaal lespakket dat gebruikt kan worden ter voorbereiding op een klassenbezoek aan het Oorlogsmuseum Overloon of als basis voor werkstukken. Er zijn twee versies beschikbaar: één voor het basisonderwijs en het vmbo en één voor havo/vwo. In beide lespakketten worden dezelfde onderwerpen besproken: <ol style="list-style-type: none"> 1. Overloon: een dorp tussen oorlog en vrede 2. geen oorlog, wel een leger? 3. de vrijheid van keuze tussen oorlog en vrede? 4. internationale samenwerking 5. vrijheid achter een gordijn 6. de dreiging van het terrorisme. In het pakket staan opdrachten, waaruit de docent kan kiezen welke door leerlingen gemaakt moeten worden.
Oorlog40-45.nl Stichting Mosaïque 2012	VMBO 1-4 H-V 1-6	Lespakket over de tweede wereldoorlog, dat gebaseerd is op de verhalenbundel oorlog40-45.nl . Het pakket is tot stand gekomen in samenwerking met het verzetsmuseum Friesland in Leeuwarden en Nationaal Monument Kamp Vught. Het boek bevat 23 verhalen van (kinderboeken)schrijvers, ieder met een eigen thema, gevolgd door een korte uiteenzetting over die thema's. Samen geven zij een compleet beeld van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlanden (inclusief Suriname, de Antillen en Nederlands-Indië), gezien door de ogen van kinderen. Er zijn lesbrieven voor de vakken geschiedenis, Nederlands en maatschappijleer/filosofie. Voor de vakken geschiedenis en Nederlands zijn varianten gemaakt voor vmbo en havo/vwo.
Samen voor War Child	VO 1-2	Digitaal lespakket over verlaten oorlogskinderen voor leerlingen in de onderbouw vo, met als doel dat leerlingen leren over de problematiek van verlaten oorlogskinderen en kindsoldaten en zelf een actie op touw zetten om deze oorlogskinderen te helpen. Het lespakket bestaat uit: <ul style="list-style-type: none"> - bewustmakende en activerende video's - een algemene handleiding voor de leerkracht - lesbrieven voor de docent

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
		<ul style="list-style-type: none"> - werkbladen voor de leerling - een informatiebrief voor de ouders - een aanmeldformulier voor de '538 voor War Child actieweek'.
<p>Süskind lespakket Fu Works Educatie 2012</p>	VO 1-3	<p>Lespakket gebaseerd op de speelfilm Süskind, over het waargebeurde verhaal over de Joodse verzetsheld Walter Süskind. Thema's die aan de orde komen zijn Jodenvervolging, verzet, verraad, onderduiken en vrijheid. Het gratis lespakket bestaat uit acht scènes uit de speelfilm, drie oral history verhalen van ooggetuigen en een filmfragment uit 'De drie van Breda'. Bij de fragmenten hoort een handleiding voor de docent, met onder andere speciale kijkvragen, achtergrondvragen en actualiteitsvragen, een tijdsbalk en mogelijkheden voor een excursie of gastspreker. De handleiding is te downloaden, de filmfragmenten online te bekijken of op dvd aan te vragen. Ook de antwoorden op de vragen zijn via de website aan te vragen.</p>
<p>Terugkeer, De Heuvel, E.; Rol, R. van der Indisch Herinneringscentrum Bronbeek 2010</p>	VO 1-3	<p>Lespakket voor leerlingen in de onderbouw vo over de Tweede Wereldoorlog in voormalig Nederlands-Indië. Het materiaal bestaat uit dertig stripboeken en een docentenhandleiding en is bedoeld om leerlingen kennis te laten nemen over wat zich tijdens de oorlogsjaren in Nederlands-Indië heeft afgespeeld. De educatieve strip bevat een extra katern met historisch bronnenmateriaal, relevante sites, een wereldkaart en een kaart van Indonesië.</p>
<p>Tweede Wereldoorlog, De Dumont, Minka Bureau Onderwijs Hoogbegaafden 2009</p>	BAO 7-8 VO 1-3	<p>Project over de Tweede Wereldoorlog voor leerlingen in het basisonderwijs vanaf groep 7 en de onderbouw vo. Bij dit project horen een lesboek en een werkboek. De inhoud en het beeldmateriaal zijn soms behoorlijk schokkend. Daarom is dit project niet geschikt voor elke leerling. De combinatie van (soms dus heftige) theorie en interessante praktijkopdrachten maakt dit project zeer uitdagend voor elke leerling die geïnteresseerd is in de Tweede Wereldoorlog. Het materiaal is te downloaden via www.lesmateriaalvoorhoogbegaafden.com.</p>
<p>Tweede Wereldoorlog in perspectief Diversio 2011</p>	VO 1-6 MBO	<p>Lesprogramma over religieuze conflicten, discriminatie en tolerantie, bedoeld voor leerlingen in het vo en mbo. In zes lessen worden met name de Tweede Wereldoorlog en het Midden-Oostenconflict belicht. Aan de orde komen begrippen als tolerantie, respect, religie en discriminatie. Peer educators met Islamitische en Joodse achtergrond verzorgen samen de lessen. Met de lessen worden de volgende doelen beoogd:</p>

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
		<ul style="list-style-type: none"> - Jongeren hebben zich na het project een meer genuanceerd beeld gevormd van de Tweede Wereldoorlog en het Midden-Oostenconflict. - Jongeren hebben een beter begrip van de context en aard van religieuze conflicten en discriminatie. - Jongeren zijn sneller geneigd openhartig over het onderwerp te praten en hun mening te uiten.
Verleden uit, de toekomst in, Het Centrum voor Mondiaal Onderwijs (CMO) 2013	BAO 6-8	Digitale leeromgeving met verhalen uit de Tweede Wereldoorlog voor leerlingen in de bovenbouw van het basisonderwijs. Uit het programma 'Erfgoed van de Oorlog' is een selectie gemaakt. Het materiaal bestaat uit interviews, foto's, teksten, affiches, verzetskranten, getuigenissen, spotprenten en proclamaties en kan worden ingezet als bronnenmateriaal binnen educatieve opdrachten. Elke lesbrief bestaat uit een opdracht, stappenplan, aangereikte bronnen en docenthandleiding.
Vredesfabriek, De Stichting Vredesfabriek 2008	BAO 7-8 VO 1-2	Interactieve tentoonstelling over oorlog en vrede, geweld en vrijheid, macht en tolerantie, verleden en heden. In de Vredesfabriek staan 15 machines. Enkele onderdelen zijn de tolerantie-meter en de geweldschijf. De bezoekers, leerlingen uit groep 7/8 van het basisonderwijs, klas 1/2 van het voortgezet onderwijs en het praktijkonderwijs, produceren vrede en vrijheid. Met allerlei gereedschap ontdekken ze dat tolerantie grenzen heeft, dat vrijheid gebonden is aan regels, dat conflicten op verschillende manieren opgelost kunnen worden. Er wordt een link gelegd tussen verleden en heden, vrijheid en vrede op grote en op kleine schaal. De bezoekers maken keuzes, voeren opdrachten uit en toetsen hun mening. In tweetallen vullen ze een routekaart in. Met docentenhandleiding en muziek cd. Tentoonstelling is te huur.
Waar is mijn vader? Nationaal Monument Kamp Amersfoort 2014	BAO 7-8 VO 1-2	Dit lespakket bestaat uit een koffertje met daarin het boek 'Oorlog zonder vader', de gelijknamige documentaire en op maat geschreven lesmateriaal. Het boek van Martine Letterie is gebaseerd op de jeugdherinneringen van haar vader, Frank Letterie. Bij het project hoort een aangepast bezoek aan Kamp Amersfoort: het is in grote delen afgestemd op de weg die Franks vader indertijd aflegde in dit kamp.
Waar ik woon is het oorlog Pullens, Evelien War Child 2012	BAO 6-8	Boek met verhalen en bijbehorend lespakket met verschillende werkvormen. Zes verhalen van kinderen in de oorlogsgebieden Congo, Colombia, het Israëliësch grensgebied met Palestina, voormalig Servië, Afghanistan en Oeganda. De verhalen zijn gebaseerd op verhalen van echte kinderen uit de projecten van War Child. Elk verhaal uit de bundel wordt ingeleid met een kleurrijke collage van illustraties en foto's, met een korte persoonlijke voorstelling van de hoofdpersoon en

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep- Leerjaar	Korte samenvatting
		wordt doorweven met acties en activiteiten die plaatsvinden met hulp en steun van War Child. De klas kan alle verhalen lezen en alle opdrachten uitvoeren, maar er ook voor kiezen om er slechts één of een paar te doen. Een les beslaat circa 45 minuten.
Webquest Help het verzet Ververs Foundation 2014	BAO 7	In deze WebQuest leren leerlingen uit op welke manier mensen de Joden in de Tweede Wereldoorlog hielpen, maar ook hoe sommige mensen ervoor wilden zorgen dat de Joden wel opgepakt werden. De leerlingen krijgen de rol van verzetsstrijder en doorlopen zo een aantal opdrachten. De WebQuest is ontworpen aan de hand van de geschiedenis methode 'Bij de tijd' deel 3. De WebQuest sluit aan bij hoofdstuk 6, les 3. De gehele WebQuest, met vier opdrachten en eindopdracht, neemt twee uur in beslag. De eindopdracht betreft het maken van een muurkrant. De leerlingen werken in tweetallen. Voor de docent is informatie over onder andere inhoud, lesdoelen en opzet beschikbaar.
Webquest retourtje Sachsenhausen Nationaal Monument Kamp Vught 2008	VO 1-6	Webquest over het thema oorlog. Aan de hand van de ontdekking van een geheimzinnige koffer op de zolder van het Vughts Historisch Museum gaan leerlingen op zoek naar het verhaal achter de koffer, het verhaal van gevangene Jan van den Ende. Voor scholen is de dvd gratis af te halen aan de balie in Nationaal Monument Kamp Vught. Tegen vergoeding van portokosten kan deze ook toegezonden worden.
Zoektocht, De Heuvel, Eric Anne Frank Stichting 2012	VO 1-3	Lespakket over de Jodenvervolgung. De kern van het pakket wordt gevormd door het stripboek De Zoektocht. Het stripverhaal vertelt het verhaal van een zoektocht van een joodse vrouw naar hetgeen er met haar familie in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Bij de strip zijn twee werkschriften en een docentenhandleiding ontwikkeld. De werkschriften bevatten zestien pagina's en zijn beschikbaar op twee niveaus: vmbo en havo/vwo. Door de opdrachten in het werkschrift verdiepen de leerlingen zich in de vier rollen: slachtoffer, dader, helper en omstander. Vanuit concrete voorbeelden leren leerlingen zich verplaatsen in de keuzes en dilemma's van toen.

2. Relevante websites

Algemeen

www.tweedewereldoorlog.nl

Website over de Tweede Wereldoorlog met links, achtergrondinformatie, bronnen en digitale exposities. De site is een initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

www.entoen.nu de canon van Nederland

Culturele en historische canon in de eerste plaats bedoeld voor het onderwijs. Website met vijftig vensters met belangrijke personen, creaties en gebeurtenissen die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven. Met onder andere vensters over Indonesië, Anne Frank en de Tweede Wereldoorlog.

www.platformeducatiewo2.nl

Platform voor holocaustonderwijs met ervaringen en tips van docenten.

Lesmaterialen

www.lesmateriaaloorlogenvrede.nl

Website met lesmateriaal over oorlog en vrede. De website is een gezamenlijk initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 mei en het vfonds (Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg). Het lesmateriaal kan geselecteerd worden op groep, thema en lesformat (bijvoorbeeld digitale les, museumbezoek, gastles, voorstelling etc.).

www.oorloginblik.nl

Samenwerkingsplatform van erfgoedinstellingen met audiovisuele collecties over de Tweede Wereldoorlog. De website toont filmbeelden van Nederland en zijn toenmalige koloniën in de jaren van crisis, oorlog en wederopbouw (1933-1950), vastgelegd door amateur- en professionele filmers.

www.wikiwijsleermiddelenplein.nl

Website met methoden en (digitale) lesmaterialen. Er kan onder andere op trefwoord naar lesmateriaal gezocht worden. Een selectie van leermiddelen is in bijlage 1 opgenomen.

Gastlessen

www.steunpuntgastspreekers.nl

Gastspreekers van het Landelijk Steunpunt WO II-Heden vertellen hun persoonlijk verhaal over van de Tweede Wereldoorlog of recente conflicten en vredemissies. De persoonlijke ervaringen uit de oorlog zijn de basis voor een gesprek tussen gastspreekers en jongeren.

www.gastdocenten.com

De Stichting Gastdocenten WOII (werkgroep ZO-Azië) geeft door middel van gastlessen voorlichting over de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog en de Bersiaptijd in voormalig Nederlands-Indië.

[Veteraan in de klas](#)

Het Veteraneninstituut voert onder auspiciën van de Stichting Nederlandse Veteranendag het educatieve programma 'Veteraan in de Klas' uit. Deze dienst, waarbij veteranen gastlessen verzorgen op scholen, wordt kosteloos aangeboden aan zowel het basisonderwijs (groep 7 en 8) als het voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs.

3. Vastgesteld curriculum bovenbouw vo (uitgebreide versie)

In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs vormen drie bronnen de basis vormen voor het curriculum. De bronnen zijn:

- Syllabus geschiedenis en staatsinrichting vmbo centraal examen 2014;
- Geschiedenis havo : syllabus centraal examen 2015. Op basis van domein A en B van het examenprogramma. Versie april 2013;
- Syllabus Geschiedenis vwo 2015. Op basis van domein A en B van het examenprogramma. Versie 1, januari 2013.

Op basis van deze bronnen zijn de inhouden van het curriculum vmbo-kgt, havo en vwo geformuleerd.

Vergelijkend overzicht van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië in curricula van vmbo-kgt, havo en vwo

vmbo-kgt	havo	vwo
<p>Bron:</p> <p>Syllabus geschiedenis en staatsinrichting vmbo centraal examen 2014</p>	<p>Bron:</p> <p>Geschiedenis havo syllabus centraal examen 2015. Op basis van domein A en B van het examenprogramma, versie april 2013</p>	<p>Bron:</p> <p>Syllabus geschiedenis vwo 2015. Op basis van domein A en B van het examenprogramma, versie 1, januari 2013</p>
<p>1918-1939 het interbellum, herstel en crisis</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gevolgen Verdrag van Versailles • Ontstaan van de Volkenbond • Strafbepalingen voor Duitsland: <ul style="list-style-type: none"> – Herstelbetalingen – Gebiedsafstand – Demilitarisatie – Ontstaan van nieuwe staten • Republiek van Weimar <ul style="list-style-type: none"> – Parlementaire democratie • Inflatie • 1929: <ul style="list-style-type: none"> – Beurskrach op Wallstreet – Wereldwijde Economische crisis – Duitsland extra zwaar getroffen • Kenmerken van nationaal-socialisme in relatie tot het fascisme in Italië¹ 	<p>1918-1939 het interbellum</p> <ul style="list-style-type: none"> • De rol van moderne propaganda en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie • Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationalisme • De crisis van het wereldkapitalisme • 1919 het Verdrag van Versailles <ul style="list-style-type: none"> – Hierdoor grote politieke en economische problemen – De herstelbetalingen leidden in 1923 tot een grote economische crisis • 1929 de Amerikaanse beurskrach • Duitsland politieke instabiliteit • Adolf Hitler • Nationaalsocialistische Partij (NSDAP) 	<p>1918-1939 het interbellum</p> <ul style="list-style-type: none"> • De rol van moderne propaganda en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie • Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationalisme • De crisis van het wereldkapitalisme • 1919 het Verdrag van Versailles <ul style="list-style-type: none"> – Hierdoor grote politieke en economische problemen – De herstelbetalingen leidden in 1923 tot een grote economische crisis • 1929 de Amerikaanse beurskrach • Duitsland politieke instabiliteit • Adolf Hitler • Nationaalsocialistische Partij (NSDAP)

¹ De belangrijkste ontwikkelingen in Italië vanaf de Eerste Wereldoorlog hoeven niet gekend te worden.

<ul style="list-style-type: none"> - NSDAP - Dictatuur - Führerprincipe • 1933 machtsovername in Duitsland <ul style="list-style-type: none"> - Afschaffing parlementaire democratie - Terreur - Gelijkshakeling - Totalitaire staat - Censuur - Propaganda - Indoctrinatie - Lebensraum - Herbewapening - Gebruik maken van bestaand antisemitisme - Rassenleer - Rassenwetten - Discriminerende maatregelen - Vervolging van 'niet-arische' bevolkingsgroepen en van politieke tegenstanders - Concentratiekampen • Persoon: <ul style="list-style-type: none"> - Hitler (Führer) • Crisistijd in Nederland <ul style="list-style-type: none"> - Werkloosheid - Opkomst NSB - Stempelen - Werkverschaffingsprojecten - Gevolgen van de economische crisis voor de democratie - Aanpassingspolitiek 	<ul style="list-style-type: none"> • Grootscheepse propaganda • Paramilitair machtsvertoon • Massapartij • 1933 NSDAP won de verkiezingen • Hitler rijkskanselier • Parlement buiten spel gezet • Einde Weimar Republiek • Totalitair regime • 1933 instellen Rijkscultuurkamer • 1933 ingebruikname van concentratiekamp Dachau • 1935 Neurenberger wetten • Racisme en discriminatie die leiden tot genocide, in het bijzonder op de joden • Onder leiding van Hitler, terreur, censuur en Goebbels propaganda, de Duitse samenleving genazificeerd • Verwerping Verdrag van Versailles • Slachtoffers <ul style="list-style-type: none"> - Politieke tegenstanders - Niet passen binnen de Duitse Volksgemeinschaft <ul style="list-style-type: none"> - Ras - Fysieke eigenschappen - Seksuele geaardheid - Of anderszins • Aanvankelijk aansluiting met Duitstalige gebieden • Streven naar totale etnische herschikking van Europa • Met een overheersing van het Arische ras 	<ul style="list-style-type: none"> • De communistische partij (KPD) • Grootscheepse propaganda • Paramilitair machtsvertoon • Massapartij • Hitler rijkskanselier • Parlement buiten spel gezet • Einde Weimar Republiek • Totalitair regime • 1933 instellen Rijkscultuurkamer • 1933 ingebruikname van concentratiekamp Dachau • 1935 Neurenberger wetten • Racisme en discriminatie die leiden tot genocide, in het bijzonder op de joden • Onder leiding van Hitler, terreur, censuur en Goebbels propaganda, de Duitse samenleving genazificeerd • Verwerping Verdrag van Versailles • Slachtoffers <ul style="list-style-type: none"> - Politieke tegenstanders - Niet passen binnen de Duitse Volksgemeinschaft <ul style="list-style-type: none"> - Ras - Fysieke eigenschappen - Seksuele geaardheid - Of anderszins • Aanvankelijk aansluiting met Duitstalige gebieden • Streven naar totale etnische herschikking van Europa • Met een overheersing van het Arische ras
---	---	---

<ul style="list-style-type: none"> – Handhaving neutraliteit • Personen: <ul style="list-style-type: none"> – Colijn – Mussert <p>De Tweede Wereldoorlog (1939-1945)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Oorzaken: <ul style="list-style-type: none"> – Onvrede over armoede – Werkloosheid – De bepalingen van het Verdrag van Versailles voor Duitsland <ul style="list-style-type: none"> – Wens tot revanche – Meer grondgebied – Herbewapening – Versterken in Duitsland – nationalistische gevoelens 	<ul style="list-style-type: none"> • 1938 Conferentie van München • Groot Brittannië politiek van appeasement • Het voeren van twee wereldoorlogen 	<ul style="list-style-type: none"> • 1938 Conferentie van München • Groot Brittannië politiek van appeasement • Het voeren van twee wereldoorlogen
<p>Begin</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inval van Duitsland in Polen • Mobilisatie in Nederland <ul style="list-style-type: none"> – Duitse inval (10 mei 1940) – Bombardement op Rotterdam – Capitulatie – Bezetting – Nederlandse regering en koningshuis in ballingschap – Gelijkschakeling – NSB – Jodenvervolging – Februaristaking 	<p>Begin</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1939 Duitsland valt Polen binnen, gedekt door Sovjet-Unie 	<p>Begin</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1939 Duitsland valt Polen binnen, gedekt door Sovjet-Unie

<ul style="list-style-type: none"> - Deportaties (via doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen zoals Auschwitz) - Collaboratie, aanpassing en verzet - 'Goed en fout' - Landverraders - Censuur - Gedwongen tewerkstelling - Razzia's - Onderduiken - Persoonsbewijzen - Overleven in bezettingstijd - Distributiesysteem met bonkaarten - Hongerwinter - Bevrijding (5 mei 1945) • Personen: <ul style="list-style-type: none"> - Anne Frank - Koningin Wilhelmina 		
<p>Verloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • Blitzkrieg, • Groot-Brittannië houdt stand • Aanval op de Sovjetunie • Oorlog in Azië: <ul style="list-style-type: none"> - Pearl Harbor • As-mogendheden, m.n.: <ul style="list-style-type: none"> - Duitsland - Italië - Japan • Geallieerden, m.n.: <ul style="list-style-type: none"> - Groot-Brittannië 	<p>Verloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • Groot Brittannië en Frankrijk verklaren Duitsland de oorlog • Veroverde gebieden onderworpen aan het naziregime • Verwoesting op niet eerder getoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij de oorlogvoering • 1941 valt Duitsland Sovjet-Unie binnen • In Sovjet-Unie vernietiging op grote schaal door anticommunisme en racistisch wereldbeeld 	<p>Verloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • Groot Brittannië en Frankrijk verklaren Duitsland de oorlog • Veroverde gebieden onderworpen aan het naziregime • 1941 valt Duitsland Sovjet-Unie binnen • In Sovjet-Unie vernietiging op grote schaal door anticommunisme en racistisch wereldbeeld • Genocide op joden • Tijdens WOII Sovjet-Unie en de VS samen tegen de asmogendheden • Ommekeer oostfront Slag bij Stalingrad

<ul style="list-style-type: none"> – Sovjetunie (vanaf 1941) – Verenigde Staten (vanaf 1941) • Keerpunt: <ul style="list-style-type: none"> – Slag bij Stalingrad – D-Day • Tweefrontenoorlog • De Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door: <ul style="list-style-type: none"> – ‘Moderne’ wapens en soort oorlogvoering – Totale oorlog – Veel slachtoffers (veel meer burgerslachtoffers dan in Eerste Wereldoorlog) – Bombardementen op steden – Propaganda – Censuur 	<ul style="list-style-type: none"> • 1942 Wannseeconferentie • Genocide op joden • Vanaf 1941 werken Sovjet-Unie en de VS samen tegen de asmogendheden • Ommekeer oostfront Slag bij Stalingrad • 1944 geallieerden doorbraak in het westen • VS, Groot Brittannië en de Sovjet-Unie tegen Duitsland • Mei 1945 Berlijn ingenomen door de Russen • Einde oorlog • Toekomst in handen van de geallieerden 	<ul style="list-style-type: none"> • 1942 Wannseeconferentie • 1944 geallieerden doorbraak in het westen • VS, Groot Brittannië en de Sovjet-Unie tegen Duitsland • Mei 1945 Berlijn ingenomen door de Russen • Einde oorlog • Toekomst in handen van de geallieerden
<p>Afloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • Duitse overgave (mei 1945) • Japanse overgave na atoombommen op Hiroshima en Nagasaki (aug. 1945) • Einde Tweede Wereldoorlog • Ontdekking vernietigingskampen • Massamoorden • Holocaust • Personen: <ul style="list-style-type: none"> – Churchill – Roosevelt – Stalin • Jaarlijkse herdenkingen: <ul style="list-style-type: none"> – 4 mei dodenherdenking – 5 mei Dag van de Vrijheid 	<p>Afloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1945 Conferentie van Potsdam, spanningen over de vredesregeling met Duitsland • Nieuwe machtsverhoudingen in Europa • Atoombom op Hiroshima 	<p>Afloop</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1945 Conferentie van Potsdam, spanningen over de vredesregeling met Duitsland • Nieuwe machtsverhoudingen in Europa

Nederlands Indië / Indonesië

- Van de Japanse bezetting tot de onafhankelijkheid van Indonesië (1942 - 1949):
 - Japanse bezetting
 - Houding Japan en nationalisten ten opzichte van elkaar en van Nederland(ers) tijdens Tweede Wereldoorlog
 - Uitroepen van Indonesische onafhankelijkheid na afloop van Tweede Wereldoorlog
 - Herstel Nederlands gezag in Indonesië
 - Verschillen in toekomstvisie van de Nederlandse regering (Verenigde Staten van Indonesië als federale staat in een unie met Nederland) en van de Indonesische nationalist (Republiek Indonesië als onafhankelijke eenheidsstaat)
 - Het Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949
 - Nationalistische beweging en vrijheidsstrijd
 - Politieke acties
 - Aanwezigheid Nederlandse dienstplichtige militairen
 - Rol van de VN en de VS
 - Soevereiniteitsoverdracht
- Persoon:
 - Soekarno

4. Analyse-instrument inhoudelijke aspecten in methoden

Toelichting en werkwijze

Dit analyse-instrument bevat een uitwerking van het beoogd curriculum Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië voor primair onderwijs en voortgezet onderwijs onderbouw. Met behulp van dit instrument zijn methoden geanalyseerd op de aandacht die ze besteden aan de genoemde inhoudelijke en didactische aspecten.

Per methode zijn alleen die leerjaren/hoofdstukken geanalyseerd waarin de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië expliciet aan de orde komen.

In eerste instantie is gezocht in het leerstofaanbod in de reguliere leerlingenmaterialen (leerboek, werkboek) en daarna, voor eventueel aanvullende informatie, in de handleidingen.

Additionele materialen van de methoden (die geen deel uitmaken van het aanbod voor alle leerlingen) zijn niet bij de analyse betrokken. Zoals: bakkaarten, ijsmeester etc.

Het analyse-instrument bestaat uit vier delen:

- Deel I: Algemene gegevens
- Deel II: Inhoudelijke aspecten Tweede Wereldoorlog
- Deel III: Inhoudelijke aspecten dekolonisatie van Nederlands-Indië
- Deel IV: Didactische aspecten

De inhoudelijke aspecten zijn opgesplitst in zeven aspecten bij Tweede Wereldoorlog en drie bij dekolonisatie van Nederlands-Indië. Deze aspecten zijn onderverdeeld in deelaspecten en soms, als ze te omvangrijk zijn, in onderliggende specificaties. Specificaties die *cursief* zijn hoeven niet letterlijk aangetroffen te worden.

In de methoden is gezocht naar teksten, afbeeldingen, vragen en opdrachten waarbij de genoemde deelaspecten en/of specificaties aan de orde komen.

De mate waarin een deelaspect/specificatie voor komt in de methode is in de kolom score, aangegeven met:

- ++ expliciet en uitgebreid behandeld, (vrijwel) alle specificaties komen aan de orde (en er zijn opdrachten/vragen bij de leerstof)
- + expliciet behandeld, de meeste specificaties komen aan de orde
- +/- alleen genoemd (of afgebeeld)
- niet genoemd

De vindplaatsen worden conform onderstaande codering vermeld:

L= Leerlingenboek/lesboek

W= Werkboek

H= Handleiding etc.

Gevolgd door leerjaar en pagina. Bijvoorbeeld: L7,45 is pagina 45 in het leerlingenboek van leerjaar 7.

Daarna gevolgd door typering (zie in tabel*) van de vindplaatsen:

T= Tekst

A= Afbeelding

O= Opdracht/vraag

Voorbeeld: W6,23O= werkboek leerjaar 6, pagina 23, opdracht.

De kolom toelichting/opmerkingen omschrijft vervolgens kort hoe het aspect aan bod komt. De eventuele letterlijke tekst is daarbij cursief en tussen aanhalingstekens gezet.

De regel 'niet in de lijst' vermeldt onderwerpen die wel in de methode aan bod komen maar die (nog) niet in dit instrument (en dus ook niet in het beoogd curriculum) zijn opgenomen.

Bij de didactische aspecten wordt ingegaan op de geformuleerde leerdoelen, de didactische werkvormen en het gebruik van additionele materialen en suggesties. Daarbij is met ja of nee aangegeven of het betreffende aspect in de methode voor komt. Bij 'ja' is dit kort toegelicht. De geformuleerde leerdoelen zijn letterlijk overgenomen (cursief en tussen aanhalingstekens). Bij de didactische werkvormen zijn ook voorbeelden die zijn aangetroffen vermeld.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	
Uitgever	
Jaar van uitgave	
Doelgroep	
Korte omschrijving	
Geanalyseerde onderdelen (inclusief codering)	
Geanalyseerd door	

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
1.1 Verdrag van Versailles			
1.2 economische crisis jaren dertig (armoede/werkloosheid)			
1.3 Adolf Hitler <ul style="list-style-type: none"> • leider/der Führer (1933 <i>aan de macht</i>) • NSDAP (Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij)/nazi's 			
niet in de lijst:			

2. Europees en wereldwijd perspectief

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
2.1 botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie			

2.2 o.a. Japan en Italië aan de kant van Duitsland (oorlog ook in Azië)			
niet in de lijst:			

3. De Duitse bezetting van Nederland

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
3.1 Duitse aanval (1938-1940) op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, Polen, België, Denemarken, Nederland etc.			
3.2 Duitsland valt Nederland binnen (10 mei 1940) <ul style="list-style-type: none"> • regering en Koningin vluchten naar Engeland • capitulatie • Duitse bezetting 			
3.3 onvrijheid en onderdrukking <ul style="list-style-type: none"> • gedwongen tewerkstelling • zonder vorm van proces in gevangenissen en concentratiekampen 			
3.4 verwoesting, massavernietigingswapens en menselijk leed <ul style="list-style-type: none"> • bombardement op Rotterdam (<i>vliegtuigen, bommen</i>) • oorlogsslachtoffers • <i>voedseldistributie met bonnen</i> • Hongerwinter (<i>voedselgebrek, tienduizenden mensen komen om</i>) 			
3.5 houding Nederlandse bevolking <ul style="list-style-type: none"> • aanpassing • meelopers • collaborateurs (Nationaal Socialistische Beweging (NSB) en profiteurs • verzet/verzetsstrijders (<i>Februaristaking</i>) 			
niet in de lijst:			

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
4.1 vervolgingen <ul style="list-style-type: none"> • antisemitisme • Jodenvervolging • vervolging van anderen: <i>Sinti & Roma, gehandicapten, homoseksuelen, communisten etc.</i> • concentratiekampen (o.a. <i>Duitsland en Oost-Europa</i>) • zes miljoen Joden omgekomen/vermoord • Holocaust/genocide 			
4.2 Duitse maatregelen in Nederland om Joden af te zonderen <ul style="list-style-type: none"> • <i>Davidster</i> • <i>bordjes 'Voor Joden verboden'</i> • <i>aparte Joodse scholen</i> 			
4.3 deportaties vanuit Nederland (1942) <ul style="list-style-type: none"> • <i>in goederenwagons</i> • 100.000 joden opgepakt en vermoord • doorgangskamp Westerbork 			
niet in de lijst:			

5. Anne Frank

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
5.1 het leven van Anne Frank: <ul style="list-style-type: none"> • <i>in Duitsland geboren (1929)</i> • <i>familie Frank vlucht naar Nederland/Amsterdam</i> • <i>moet naar Joodse school</i> • <i>familie Frank moet onderduiken (1942)</i> 			

5.2 dagboek 'Het Achterhuis' (1942-1944)			
5.3 opgepakt: <ul style="list-style-type: none"> • familie Frank verraden (1944) • Anne Frank sterft in concentratiekamp Bergen-Belsen (1945) • <i>Otto Frank, haar vader, overleeft</i> 			
5.4 het Anne Frank museum			
niet in de lijst:			

6. De bevrijding van Nederland

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
6.1 zuiden van Nederland door geallieerden bevrijd, najaar 1944			
6.2 heel Nederland bevrijd, 5 mei 1945			
6.3 capitulatie/overgave Duitse leger			
niet in de lijst:			

7. Herdenken en vieren in Nederland

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
7.1 Dodenherdenking 4 mei			
7.2 Bevrijdingsdag 5 mei			
niet in de lijst:			

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
1.1 Kolonialisme en verzet <ul style="list-style-type: none"> • Nederlands-Indië (N.I.), een kolonie van Nederland (<i>kolonialisme</i>) • voor de WOII wil N.I. geen kolonie meer zijn: <i>zelfbeschikkingsrecht</i>, 			

<i>onafhankelijkheidsstreven, nationalisme.</i> <ul style="list-style-type: none"> • belangrijke leiders: <i>Soekarno, Mohammed Hatta en Soetan Sjahrir</i> 			
1.2 De Japanse bezetting en capitulatie <ul style="list-style-type: none"> • 1942 Japanse aanval op N.I. • <i>27 februari wint Japan de slag op de Java zee</i> • 8 maart capitulatie van het Nederlands gezag, <i>N.I. bezet en houdt feitelijk op te bestaan</i> • <i>Nederlandse soldaten krijgsgevangen gemaakt</i> • <i>meeste Nederlanders geïnterneerd/gevangen gezet in burgerkampen; gedwongen tewerkstelling</i> • bezetting door de Japanners versterkt het onafhankelijkheidsstreven van de bevolking • atoombommen op Hiroshima en Nagasaki • 15 augustus 1945 capituleert Japan (<i>einde WOII in Azië</i>) 			
niet in de lijst:			

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
2.1 De onafhankelijkheidsverklaring Indonesië: 17 augustus 1945 (<i>door Soekarno</i>)			
2.2 Koloniale oorlog: twee politionele acties (<i>Nederland probeert het koloniale gezag te herstellen d.m.v. onderhandelingen en geweld</i>)			

<p>2.3 Internationale druk</p> <ul style="list-style-type: none"> • grote internationale druk om toe te geven • 27 december 1949: Nederland legt zich neer bij de Indonesische onafhankelijkheid (<i>soevereiniteitsoverdracht, dekolonisatie</i>) 			
niet in de lijst:			

3. Vervolg en gevolg

Deelaspecten/specificaties	Score	Vindplaats (incl. typering)*	Toelichting/opmerkingen
<p>3.1 De Molukse kwestie</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1951: komst 12500 Molukkers (voormalige Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) soldaten en hun gezinnen) naar Nederland • <i>militair dienstverband KNIL soldaten na aankomst beëindigd</i> 			
<p>3.2 Nieuw Guinea</p> <ul style="list-style-type: none"> • tot 1962 onder Nederlands gezag • 1962 tot 1969 onder VN toezicht • 1969 na 'omstreden volksraadpleging' onderdeel van Indonesië 			
<p>3.3 Nederland krijgt kleur / veelkleurig Nederland. <i>Tijdens en na de koloniale oorlog tegen de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging vertrekken in het totaal ongeveer 300 000 Nederlanders, Indische Nederlanders, Molukkers en Papoea's naar Nederland.</i></p>			

3.4 Spijtbetuiging			
<ul style="list-style-type: none"> • 2005 Nederlandse minister van buitenlandse zaken Bot betuigt spijt (<i>tijdens de viering van 60 jaar Indonesische onafhankelijkheid</i>) voor het leed dat Nederland velen heeft berokkend • Nederland aanvaardt hiermee dat Indonesië niet in 1949 maar op 17 augustus 1945 is ontstaan. 			
3.5 herdenken en vieren: 15 augustus			
niet in de lijst:			

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen	ja	nee	toelichting indien 'ja' is aangekruist
1. Worden er in de methode leerdoelen voor de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en/of de dekolonisatie van Indonesië geformuleerd? <i>In handleiding of leerlingenboek.</i>			
2. Worden er in de methode expliciete lessen voor het heden getrokken uit het verleden?			

De vindplaatsen die bij de inhoudelijke aspecten als typering O (opdrachten en vragen) hebben gekregen worden nader bekeken op onderstaande didactische aspecten.

Didactische werkvormen	ja	nee	toelichting indien 'ja' is aangekruist
1. Zijn er naast reproducerende vragen ook inzichtvragen?			
2. Zijn er meningsvormende vragen?			
3. Zijn er onderzoekopdrachten?			
4. Is er aandacht voor emoties bijv. door rollenspelen?			
5. Zijn er discussievragen opgenomen?			

6. Is er aandacht voor persoonlijke identificatie (eigen leefwereld)? <i>Bijvoorbeeld door verhalen waarin leeftijdsgenoten centraal staan.</i>			
7. Is er aandacht voor morele aspecten van WO II en de dekolonisatie? <i>Denk aan thema's als mensenrechten, empathie, discriminatie en racisme.</i>			

Additionele materialen/suggesties	ja	nee	toelichting indien 'ja' is aangekruist
1. Wordt er gebruik gemaakt van of verwezen naar (aanvullende) digitale leermiddelen (websites/films etc.)?			
2. Worden er voorstellen/ideeën gegeven voor intermediairs (gast sprekers WO II, veteranen of vluchtelingen voor de klas), theater/podiumkunst, museumbezoek?			
3. Worden er suggesties gedaan voor bezoek aan (adoptie van) een monument of herdenkingsplaats?			
4. Worden de (groot)ouders bij de thema's betrokken?			

5. Analyse-instrument actuele thema's en morele aspecten

Toelichting en werkwijze

Bij deze analyse is alleen ingegaan op het basismateriaal. De teksten, opdrachten en suggesties en tips voor leraren die in het lesboek, werkboek en de handleiding te vinden zijn worden meegenomen. Dit is gedaan om te zorgen dat elke methode op dezelfde manier geanalyseerd wordt. Ter informatie is er aangegeven welke aanvullende materialen en bronnen worden aangeboden. Deze zijn niet geanalyseerd, maar hier is wel een globale indruk van gegeven.

Als in de methode aangegeven wordt of en hoe er aandacht besteed wordt aan actuele thema's en morele aspecten wordt dat hier omschreven. Op basis van een analyse van het lesboek, het werkboek en de handleiding wordt een overzicht gegeven van de aanwezigheid van actuele thema's en morele aspecten in de methode.

Leerjaar

Actuele thema's en morele aspecten	Vindplaats (incl. typering)*	Voorbeeld (letterlijk overgenomen uit de methode)

* De vindplaatsen worden conform onderstaande codering vermeld:

L= Leerlingenboek/lesboek

W= Werkboek

H= Handleiding etc.

Gevolgd door leerjaar en pagina. Bijvoorbeeld: L7,45 is pagina 45 in het leerlingenboek van leerjaar 7.

Daarna gevolgd door typering van de vindplaatsen:

T= Tekst

A= Afbeelding

O= Opdracht/vraag

Voorbeeld: W6,23O= werkboek leerjaar 6, pagina 23, opdracht.

In de kolom 'voorbeeld' wordt letterlijk aangehaald hoe het actuele thema of morele aspect aan de orde komt.

Overzicht actuele thema's en morele aspecten

Actuele thema's en morele aspecten
1. Vrijheid <ul style="list-style-type: none">- klassieke vrijheidsrechten, grondwettelijke vrijheden;- zijn deze absoluut of relatief? Wat is de ondergrens?
2. Parlementaire democratie <ul style="list-style-type: none">- kiezen van de eigen regering;- hoe maken we gebruik van dit recht?
3. Rechtsstaat <ul style="list-style-type: none">- bescherming tegen de overheid;- een verdachte is onschuldig totdat het tegendeel is bewezen.
4. Mensenrechten <ul style="list-style-type: none">- politiek, sociaaleconomisch en cultureel;- recht op (de ontplooiing van een) eigen identiteit;- mensenrechten zijn ondeelbaar en gelden voor iedereen
5. Oorlog (spanningen en conflicten) en Vrede <ul style="list-style-type: none">- Internationale samenwerking (i.h.b. EU en VN) en Rechtsorde;- Wat het betekent om in een oorlogsgebied te leven.
6. Discriminatie en racisme <ul style="list-style-type: none">- vrijwaring van discriminatie, gebod niet te discrimineren;- antisemitisme en andere vormen van discriminatie;- bestrijding van racisme;- wanneer in de geschiedenis ras een criterium voor discriminatie is geweest.
7. Ethiek <ul style="list-style-type: none">- de scheidslijn tussen 'goed' en 'kwaad';- herkennen van standplaatsgebondenheid/ 'mindset' hierin.
8. Solidariteit en empathie <ul style="list-style-type: none">- houding t.o.v. onderdrukte, bedreigde en achtergestelde medemensen, houding t.o.v. Joodse medemensen voor, tijdens en na de oorlog;- je openstellen voor anderen door de ander proberen te begrijpen en je niet te laten leiden door vooroordelen en stereotyperingen.
9. Samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving <ul style="list-style-type: none">- samenleven met (groepen van) mensen met verschillende culturele en/ of etnische achtergronden;- respectvol omgaan met verschillen in opvattingen en overtuigingen: wat is je/ de ondergrens?
10. Leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën <ul style="list-style-type: none">- over het belang van mensenrechten wordt verschillend gedacht;- wat betekent het om te leven in een omgeving waarin sommige/ de meeste mensenrechten niet worden nageleefd?

6. Rapportage leermiddelen po

6.1 Rapportage Argus Clou - geschiedenis

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Argus Clou-geschiedenis
Uitgever	Malmberg
Jaar van uitgave	2012
Doelgroep	Primair onderwijs
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor groep 5 t/m 8 met een lesboek, werkboek en handleiding voor elk leerjaar
Geanalyseerde onderdelen	Lesboek, handleiding en werkboek voor groep 6, 7 en 8

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden in groep 6 en groep 7 behandeld. Vooral aan de nazipartij wordt veel aandacht besteed. Alle oorzaken worden behandeld, maar in verhouding met andere thema's wordt er niet heel lang bij stil gestaan.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt in geen van de drie leerjaren iets gezegd. Het bondgenootschap tussen Japan, Italië en Duitsland wordt alleen in groep 8 behandeld. Hier wordt redelijk uitgebreid op ingegaan. Ook is er speciale aandacht voor Mussolini. Bij het bondgenootschap wordt toegelicht dat de landen deels dezelfde ideeën hadden. Een aantal opdrachten heeft betrekking op dit deelaspect.

3. De Duitse bezetting van Nederland

Bij de Duitse bezetting van Nederland valt op dat alleen het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking' geen aandacht krijgt. Hier wordt wel uitgebreid op ingegaan als het over Joden gaat, dit is opgenomen onder het inhoudelijke aspect '4. Jodenvervolging'. Verder krijgt de Duitse aanval op de verschillende landen alleen in het lesboek van groep 7 aandacht. In groep 6 wordt uitgebreid beschreven hoe Duitsland Nederland binnenvalt. Bij verwoesting, massavernietigingswapens en menselijk leed' is opvallend dat vooral het bombardement op Rotterdam heel veel aandacht krijgt. Ook de Hongerwinter wordt uitgebreid behandeld. Naast de verwoesting is de houding van de Nederlandse bevolking ook uitvoering beschreven. Er is aandacht voor verzetsmensen, collaborateurs, profiteurs en mensen die niets deden. Met name het vervalsen van persoonsbewijzen door verzetsmensen wordt uitgebreid uitgelegd. Een aantal opdrachten heeft hierop betrekking.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De Jodenvervolging krijgt in alle leerjaren veel aandacht. In groep 8 wordt daarnaast ingegaan op het feit dat Joden in de geschiedenis vaak werden gediscrimineerd. In de tekst wordt genoemd dat Joden, maar ook Sinti en Roma, homoseksuelen en geestelijk gehandicapten moesten verdwijnen. Verder wordt benadrukt wat er voor Joden allemaal verboden werd. Er

wordt uitgelegd wat het woord 'Holocaust' betekent en dat Joden het zelf liever 'sjoa' noemen. Over de deportaties wordt kort iets gezegd. Daarna wordt voornamelijk ingegaan op de huidige functie van het herinneringscentrum in Westerbork.

5. Anne Frank

In groep 6 wordt Anne Frank uitgebreid behandeld in tekst, afbeeldingen en opdrachten. Het deelaspect 'het achterhuis' wordt extra uitgelicht. Alleen het Anne Frank museum krijgt geen aandacht. In groep 7 en 8 wordt in de methode geen aandacht meer besteed aan Anne Frank.

6. De bevrijding van Nederland

Voornamelijk in groep 7 wordt verteld dat de geallieerden Nederland bevrijden. De bevrijding van de rest van Nederland wordt beknopter weergegeven. De Slag om Arnhem is niet expliciet in het analyse-instrument opgenomen, maar krijgt wel extra aandacht in groep 7. De overgave van Duitsland wordt niet expliciet genoemd.

7. Herdenken en vieren in Nederland

De dodenherdenking en Bevrijdingsdag komt in de methode niet aan bod.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Alle specificaties over kolonialisme en verzet worden in groep 8 in de methode behandeld. In de andere leerjaren is dit buiten beschouwing gelaten. Bij de Japanse bezetting en overgave wordt vooral de nadruk gelegd op de gevolgen voor de Nederlanders en de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. De specificaties '27 februari wint Japan de slag op de Javazee', '8 maart capitulatie van het Nederlands gezag, N.I. bezet en houdt feitelijk op te bestaan' en 'bezetting door de Japanners versterkte het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië' worden niet expliciet genoemd. De aanval op Pearl Harbor staat niet in het analyse-instrument, maar wordt uitgebreid beschreven. Er wordt toegelicht hoe Amerika betrokken raakt bij de oorlog.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Voor de weg naar onafhankelijkheid is alleen aandacht in groep 8. Met name de koloniale oorlog wordt uitvoerig behandeld. Het uitroepen van de onafhankelijkheid en de druk van Amerika komen ook aan de orde in de tekst en opdrachten.

3. Vervolg en gevolg

Dit inhoudelijk aspect krijgt in de methode weinig aandacht. De Molukse kwestie en Nieuw Guinea worden in de methode niet behandeld. In groep 6 is heel veel tekst gewijd aan veelkleurig Nederland. Over veelkleurig Nederland zijn ook veel opdrachten. Ten aanzien van herdenken en vieren wordt 15 augustus in de handleiding van groep 8 genoemd. De spijtbetuiging van minister Bot wordt niet genoemd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In de algemene handleiding van Argus Clou wordt aangegeven dat de kerndoelen 51, 52 en 53 van het domein 'tijd' een centrale rol spelen. Per kerndoel is beschreven hoe het een plaats krijgt in Argus Clou. In de handleiding staat bij elke les van het thema een aantal lesdoelen geformuleerd. In het lesboek of werkboek zijn geen speciale leerdoelen/lesdoelen opgesteld voor de kinderen. Wel staat er aan het eind een samenvatting van wat leerlingen moeten onthouden. Dit sluit over het algemeen volledig aan bij de leerdoelen/lesdoelen, alleen de zin is anders geformuleerd. Door een voorbeeld te geven wordt duidelijk hoe de doelen terugkomen in het lesboek en dit hoeft dus niet voor elke les uitgewerkt te worden.

Didactische werkvormen

In de methode is voor alle didactische werkvormen in meer of mindere mate aandacht. Er zijn veel onderzoeksopdrachten. Er zijn naast reproducerende vragen ook inzichtvragen en heel af en toe wordt er een suggestie gedaan voor een discussie of rollenspel. Er is soms ruimte voor persoonlijke identificatie. Ook moeten leerlingen in opdrachten hun mening geven.

Additionele materialen/suggesties

Additioneel is bij de methode per jaargroep digibordsoftware verkrijgbaar, met de digitale versie van alle les-, werk- en antwoordenboeken. Deze software bevat inleidende filmpjes, verklarende video's, animaties en interactieve opdrachten. Verder biedt de software onder andere de authentieke bron, waarmee elk thema start en een interactieve kijkplaat (les 5). Voor groep 8 is een aantal quizen en dilemma's ontworpen over de Tweede Wereldoorlog. Er worden geen voorstellen gedaan voor intermediairs. Heel af en toe wordt er een suggestie gedaan voor een bezoek aan een bepaald gebouw of een bepaalde bijzondere plek. Wel is aandacht voor herdenkingsplaatsen, maar hier wordt geen suggestie voor een bezoek bij gegeven. Ouders of grootouders worden niet expliciet bij de thema's betrokken; wel wordt een koppeling gemaakt naar kinderen met familie in het buitenland.

Actuele thema's en morele aspecten

In Argus Clou Geschiedenis wordt expliciet aandacht besteed aan actief burgerschap en sociale integratie. In de methode krijgen met name de aspecten diversiteit, identiteit, mensenrechten, vrede en conflict en mondiale betrokkenheid aandacht. Argus Clou wil zo kinderen, naast kennis en vaardigheden, ook inzichten en attitudes laten ontwikkelen. Deze kennis en vaardigheden passen bij mondiaal denken en de vorming van mondige en verantwoordelijke burgers. De thema's komen vooral terug in suggesties in de handleiding en soms in opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat de thema's vrijheid, parlementaire democratie, rechtsstaat, mensenrechten en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën, zoals ze beschreven zijn, niet terug komen bij de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Oorlog (spanningen en conflicten) en vrede, discriminatie en racisme en solidariteit en empathie krijgen veel aandacht. De meeste aandacht gaat uit naar discriminatie en racisme. Een voorbeeld van een vraag uit de handleiding is: "Laat op het digibord afbeeldingen zien van campagnes tegen discriminatie. Welke groepen worden nu soms gediscrimineerd? Waarom is het goed dat de regering deze posters maakt? Laat de kinderen hierna zelf een poster maken tegen discriminatie." Voor de thema's ethiek en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving is minder aandacht.

6.2 Rapportage Brandaan

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Brandaan
Uitgever	Malmberg
Jaar van uitgave	2008 - 2012
Doelgroep	Primair onderwijs
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor groep 5 t/m 8 met een lesboek, handleiding, werkboek en antwoordenboek voor elk leerjaar
Geanalyseerde onderdelen	Lesboek, handleiding en werkboek voor groep 6 en groep 8

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden in zowel groep 6 als groep 8 uitgebreid behandeld. Het verdrag van Versailles en de gevolgen voor Duitsland worden pas in groep 8 uitgelegd. In een opdracht wordt verder ingegaan op de inhoud van het verdrag. De economische crisis krijgt in groep 6 en groep 8 evenveel aandacht. De oorzaak en de gevolgen worden kort genoemd. In groep 8 wordt toegelicht hoe Hitler de economische crisis in zijn voordeel gebruikt. In groep 6 is met name veel aandacht voor Hitler als persoon. In de handleiding van beide leerjaren worden de oorzaken van de Tweede Wereldoorlog verder uitgelegd. De NSDAP krijgt in de handleiding, in tegenstelling tot het lesboek, veel aandacht.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt weinig gezegd. De handleidingen van beide leerjaren vermelden alleen dat Hitler tegen democratie is en dat hij nationalistische ideeën heeft. In groep 8 wordt aandacht besteed aan het bondgenootschap van Japan en Italië met Duitsland. De opdracht die hierbij aansluit, richt zich alleen op bondgenoten in Europa; Japan wordt buiten beschouwing gelaten.

3. De Duitse bezetting van Nederland

Bij het inhoudelijke aspect 'de Duitse bezetting van Nederland' valt op dat alleen het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking' geen aandacht krijgt. Hier wordt wel uitgebreid op ingegaan bij het inhoudelijk aspect '4. Jodenvervolging'. Het bombardement op Rotterdam krijgt in groep 6 veel aandacht. In groep 8 wordt de Hongerwinter uitgelicht. Verder moet nog worden opgemerkt dat de houding van de Nederlandse bevolking alleen in groep 6 behandeld wordt. In de methode wordt aandacht besteed aan propaganda en communicatiemiddelen, maar dit is niet in het analyse-instrument opgenomen.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De Jodenvervolging krijgt in beide leerjaren veel aandacht. Er wordt uitgelegd dat Hitler een hekel heeft aan Joden en dat hij rassenwetten maakt. In groep 8 wordt uitgebreid ingegaan op de vervolging van homoseksuelen en zigeuners. In de handleiding wordt genoemd dat ook verstandelijk gehandicapten en psychiatrische patiënten geliquideerd worden. De deportaties vanuit Nederland krijgen minder aandacht: er wordt vermeld hoeveel Nederlandse Joden zijn opgepakt en doorgangskamp Westerbork wordt genoemd.

5. Anne Frank

In groep 6 wordt Anne Frank uitgebreid behandeld in tekst, afbeeldingen en opdrachten. Het Anne Frank museum wordt alleen genoemd in de tekst. In groep 8 wordt geen aandacht besteed aan Anne Frank.

6. De bevrijding van Nederland

In groep 8 wordt uitgebreid verteld hoe de geallieerden Nederland bevrijden. De bevrijding van de rest van Nederland en de overgave van Duitsland worden beknopter weergegeven. D-day en de Slag om Arnhem zijn niet expliciet in het analyse-instrument opgenomen, maar krijgen wel veel aandacht in groep 8.

7. Herdenken en vieren in Nederland

De dodenherdenking krijgt meer aandacht dan Bevrijdingsdag. Beide deelaspecten worden alleen in groep 8 aangehaald.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

De specificaties over kolonialisme en verzet worden in groep 8 in de methode behandeld. Bij de Japanse bezetting en overgave wordt vooral de nadruk gelegd op de gevolgen voor de Nederlanders en de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. De specificaties '27 februari wint Japan de slag op de Java zee', '8 maart capitulatie van het Nederlands gezag, N.I. bezet en houdt feitelijk op te bestaan' en 'bezetting door de Japanners versterkte het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië' worden niet expliciet genoemd.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Voor de weg naar onafhankelijkheid is alleen aandacht in groep 8. Met name de koloniale oorlog en de internationale druk worden uitvoerig behandeld. Daarbij komt de rol van Amerika sterk terug in de tekst en opdrachten.

3. Vervolg en gevolg

Dit inhoudelijke aspect krijgt in de methode de minste aandacht. In groep 8 worden de Molukse kwestie en verscheidenheid aan nationaliteiten in Nederland wel aangehaald. Over veelkleurig Nederland zijn ook opdrachten. Zowel de spijtbetuiging van minister Bot als het herdenken en vieren worden niet genoemd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In de methodewijzer van Brandaan wordt aangegeven dat de kerndoelen 51, 52 en 53 van het domein 'tijd' een centrale rol spelen. Per kerndoel is beschreven hoe het een plaats krijgt in Brandaan. Per les zijn er lesdoelen opgesteld waarin staat wat de kinderen in die les zullen leren, bijvoorbeeld: "De kinderen leren dat Hitler de leider van Duitsland werd; hij regeerde als een dictator." Elk hoofdstuk sluit af met "dit weet ik nu", zodat de leerling weet of hij alles begrepen heeft. Dit sluit volledig aan bij de lesdoelen die aan het begin van elke les staan. Bij het hierboven genoemde leerdoel hoort: "Hitler werd de leider van Duitsland. Al snel bleek dat hij een dictator was."

Didactische werkvormen

In de methode worden geen inzichtvragen gesteld. Verder is voor alle didactische werkvormen in meer of mindere mate aandacht. Er zijn met name veel meningsvormende vragen. Personificatie krijgt veel aandacht, omdat elk thema wordt afgesloten met een spannend verhaal over de avonturen van Brandaan.

Additionele materialen/suggesties

Brandaan biedt veel digitaal materiaal voor leerkrachten en leerlingen. Er is digibordsoftware ontwikkeld en er kan gebruik worden gemaakt van de website van Brandaan waar links met bronnen staan en filmpjes en animaties te vinden zijn. Leerlingen kunnen de site gebruiken om te oefenen en toetsen te maken op hun eigen niveau en is er de 'zoek en leer'-software (Slimmelingen). Naast de digitale materialen kan er ook gebruik worden gemaakt van de bakkaarten van Brandaan. Hiermee kan worden gedifferentieerd naar leerstijlen. Er worden geen voorstellen gedaan voor intermediairs of bezoek aan een monument of herdenkingsplaats. Op enkele plekken worden de (groot)ouders betrokken.

Actuele thema's en morele aspecten

In Brandaan krijgen verschillende aspecten van actief burgerschap ruim aandacht. In *Handleiding Brandaan: bijlage Actief Burgerschap* staat een overzicht van de drie kernconcepten die behandeld worden: democratie, participatie en identiteit.

De thema's komen vooral terug in de suggesties in de handleiding van Brandaan en soms in opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat rechtsstaat, zoals dit in het thema omschreven is, niet terug komt bij de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Oorlog (spanningen en conflicten) en vrede, discriminatie en racisme en solidariteit en empathie krijgen veel aandacht. Er is de meeste aandacht voor ethiek. Een voorbeeld van een vraag uit het werkboek is: "Noem drie woorden die je vindt passen bij Heinrich. Heinrich vecht voor Hitler. Hij is een van de bezetters in Nederland. Wat vind je daarvan? Moet Heinrich een straf krijgen na de oorlog? Waarom wel of niet? Noem drie woorden die je vindt passen bij Onno. Onno zit in het verzet. Hij vecht tegen Hitler. Wat vind je daarvan? Moet Onno een medaille krijgen na de oorlog? Waarom wel of niet?" Voor de thema's vrijheid, parlementaire democratie en mensenrechten is in verhouding tot de andere thema's minder aandacht.

6.3 Rapportage Speurtocht, geschiedenis voor het basisonderwijs, 2e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Speurtocht, geschiedenis voor het basisonderwijs, 2e ed.
Uitgever	ThiemeMeulenhoff
Jaar van uitgave	2011 - 2013
Doelgroep	Primair onderwijs
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor groep 5 t/m 8 van het basisonderwijs met een lesboek, handleiding, werkboek en antwoordenboek voor elk leerjaar
Geanalyseerde onderdelen	Lesboek, werkboek en handleiding van groep 6, 7 en 8

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden in groep 6, 7 en 8 behandeld. Het verdrag van Versailles en de gevolgen voor Duitsland worden pas in groep 8 uitgelegd. De economische crisis wordt alleen in de handleiding aangehaald. In groep 7 wordt uitgebreid aandacht besteed aan hoe Hitler aan de macht komt. Er zijn veel stukken tekst, illustraties en opdrachten over.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt niets gezegd. Ook het bondgenootschap van Duitsland met Japan en Italië komt niet expliciet aan bod. Wel is op een afbeelding te zien dat Japan en Italië aan kant van Duitsland staan. Al met al krijgt het Europees en wereldwijd perspectief weinig aandacht.

3. De Duitse bezetting van Nederland

De Duitse bezetting van Nederland wordt zeer uitgebreid behandeld. Over elk deelaspect zijn vragen, illustraties en opdrachten. Alleen het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking' krijgt minder aandacht: alleen de handleiding van groep 6 zegt er iets over. Het valt op dat dit thema vooral sterk terug komt in groep 6 en groep 7. In groep 8 wordt het alleen in het lesboek en de handleiding kort genoemd. Opvallend is dat bij 'verzetsstrijders' specifiek wordt ingegaan op Hannie Schaft en Johannes Post. De leerlingen moeten hier ook opdrachten over maken.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De Jodenvervolging krijgt voornamelijk in groep 7 veel aandacht. De vervolging van andere groepen komt veel minder aan bod. Alleen in de handleiding van groep 6 wordt gezegd; "In 1942 gaf Hitler het bevel Joden, zigeuners en andere 'Untermenschen' te vernietigen." Verder wordt er voornamelijk ingegaan op de Davidster en doorgangskamp Westerbork als voorbeeld van een concentratiekamp.

5. Anne Frank

Anne Frank wordt redelijk uitgebreid behandeld in groep 7 en 8. In groep 7 is ook de inleidende tekst over Anne Frank in Westerbork geschreven. Het Anne Frank museum en het dagboek 'Het Achterhuis' krijgen minder aandacht. Het wordt genoemd, maar daar blijft het bij. In groep 6 wordt geen aandacht besteed aan Anne Frank.

6. De bevrijding van Nederland

De bevrijding van Nederland komt ik elk leerjaar terug. Wat hierbij opvalt is dat dat vooral in de tekst gebeurt; er zijn weinig opdrachten over. De overgave van het Duitse leger wordt alleen in groep 8 expliciet genoemd. In de methode zijn ook tekst, afbeeldingen en opdrachten over de wederopbouw en Marshallhulp en voor de Slag om Arnhem. Beide specificaties staan niet in de lijst met inhouden, maar krijgen in groep 7 en 8 veel aandacht.

7. Herdenken en vieren in Nederland

De Dodenherdenking en Bevrijdingsdag komen nadrukkelijk aan bod in de methode; de Dodenherdenking niet in groep 7, maar verder worden beide in alle leerjaren behandeld. Oorlogsmonumenten krijgen in alle leerjaren speciale aandacht. Er wordt vooral duidelijk gemaakt wat de functie is van een oorlogsmonument.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Alle specificaties over kolonialisme en verzet worden in groep 7 en 8 in de methode behandeld. In groep 7 wordt vooral uitgelegd hoe de kolonie is ontstaan. Bij de Japanse bezetting en capitulatie wordt vooral de nadruk gelegd op de bezetting zelf en de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. De andere specificaties worden niet expliciet genoemd. Hier wordt alleen in groep 8 op ingegaan. Bij beide deelaspecten zijn tekst, afbeeldingen en opdrachten.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Voor de weg naar onafhankelijkheid is in groep 6 geen aandacht. In groep 7 en 8 zijn hier tekst en opdrachten over. Alle deelaspecten komen aan de orde. Met name de koloniale oorlog en de internationale druk worden behandeld.

3. Vervolg en gevolg

Dit thema krijgt in de methode de minste aandacht. In groep 6 krijgt het net als bij de andere inhoudelijke aspecten over de dekolonisatie van Nederlands-Indië geen aandacht. Het deelaspect 'Nederland krijgt kleur / veelkleurig Nederland' wordt het meest uitgebreid behandeld. Hierbij wordt specifiek ingegaan op de Indische Nederlanders en Molukkers, maar wordt ook genoemd dat er mensen van over de hele wereld naar Nederland zijn gekomen. De handleiding vermeldt dat Nieuw Guinea in 1963 wordt overgedragen aan Indonesië. De Molukse kwestie, de spijtbetuyging van minister Bot en het herdenken en vieren worden niet genoemd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

Uit een SLO-analyse (SLO, november 2005) van Speurtocht blijkt dat de methode voldoet aan de kerndoelen 51, 52 en 53. Per les zijn er leerdoelen opgesteld waarin staat wat de kinderen in die les zullen leren of weten, bijvoorbeeld. "In deze les leren de leerlingen dat er mensen waren die andere mensen hielpen; ze kwamen in verzet tegen de Duitsers. In deze les leren de leerlingen dat de meeste mensen te bang waren om in verzet te komen." Elk hoofdstuk sluit af met 'dit weet ik nu', zodat de leerling weet of hij alles begrepen heeft. Dit sluit volledig aan bij de lesdoelen die aan het begin van elke les staan. Bij het hierboven genoemde leerdoel hoort: "In deze les leer je dat er mensen zijn die in verzet komen tegen de Duitsers. Dat doen ze met gevaar voor hun eigen leven. Maar veel mensen zijn te bang om in het verzet te gaan."

Didactische werkvormen

In de methode worden soms inzichtvragen gesteld. Leerlingen moeten aangeven wat ze denken en de antwoorden zijn niet terug te vinden in de tekst. De inzichtvragen worden aangeduid met een oog als symbool. Er is aandacht voor het vormen van een mening, emoties en discussies. Er zijn geen onderzoeksopdrachten in het werkboek. De methode probeert een koppeling te maken naar de eigen omgeving van het kind. In elk hoofdstuk wordt een stukje tekst gewijd aan kinderen in hun tijd. Zo krijgen de leerlingen een beeld van hoe kinderen in die tijd leefden en wordt er aandacht besteed aan personificatie.

Additionele materialen/suggesties

In de handleiding wordt verwezen naar www.speurtocht.nl, software voor de leerling, naar de kwismeester en naar de digibordsoftware. Op de website wordt ook verwezen naar andere websites en extra opdrachten. Op de site van [Verderkijker](#) vinden leerkrachten online bronnen zoals filmpjes, websites en foto's, met opdrachten voor groep 5 t/m 8, die aansluiten bij actuele zaken. Er worden geen voorstellen gedaan voor intermediairs of bezoek aan een monument of herdenkingsplaats. In de handleiding worden de (groot)ouders sporadisch betrokken bij deze thema's.

Actuele thema's en morele aspecten

Bij deze analyse is alleen ingegaan op het basismateriaal, namelijk de teksten, opdrachten en suggesties en tips voor leraren die in het lesboek, werkboek en de handleiding te vinden zijn. De site van [Verderkijker](#) is dan ook niet geanalyseerd. Het moet wel opgemerkt worden dat bij [Verderkijker](#) leerlingen extra online opdrachten kunnen maken. In deze opdrachten is veel aandacht voor actuele thema's en morele aspecten. Uit de analyse blijkt dat ook in het basismateriaal aandacht is voor actuele thema's en morele aspecten. Deze thema's komen vooral terug in de suggesties in de handleiding en in opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat vrijheid, parlementaire democratie, rechtsstaat, mensenrechten en ethiek, zoals ze in het thema omschreven zijn, niet terug komen bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Oorlog (spanningen en conflicten) en vrede en solidariteit en empathie krijgen veruit de meeste aandacht. Een voorbeeld van een vraag uit de handleiding is: "Kun je begrijpen waarom niet iedereen in verzet kwam tegen de Duitsers?" De leerlingen worden soms ook gewezen op het leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën. De thema's 'discriminatie en racisme' en 'samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving' komen heel af en toe terug in de methode. Het valt op dat in groep 8 minder aandacht is voor morele aspecten en actuele thema's dan in groep 6 en 7.

6.4 Rapportage Tijdzaken, digibordmethode voor geschiedenis

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Tijdzaken, digibordmethode voor geschiedenis
Uitgever	Zwijsen
Jaar van uitgave	2013
Doelgroep	Primair onderwijs
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor groep 5 t/m 8 met een werkboek voor elk leerjaar en digibordsoftware voor de leerkracht en de leerlingen
Geanalyseerde onderdelen	De werkboeken voor groep 6 en 8

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden voornamelijk in groep 8 behandeld. De Vrede van Versailles komt kort aan bod. De economische crisis en de gevolgen worden uitgebreid behandeld. In groep 6 en 8 wordt aandacht besteed aan het leven van Hitler. De NSDAP wordt hierbij niet expliciet betrokken.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Dit inhoudelijke aspect komt alleen in groep 8 aan de orde. Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt niets gezegd. Het bondgenootschap tussen Duitsland, Japan en Italië wordt behandeld en in de handleiding worden ook de andere bondgenoten van Duitsland genoemd. In de tekst en afbeeldingen is ook aandacht voor de aanval op Pearl Harbor.

3. De Duitse bezetting van Nederland

De Duitse bezetting van Nederland krijgt in groep 6 heel veel aandacht. Met name de houding van de Nederlandse bevolking en de verwoesting, massavernietigingswapens en het menselijk leed worden zeer uitgebreid behandeld. De nadruk ligt op het bombardement van Rotterdam en de Hongerwinter. De houding van de Nederlandse bevolking wordt ook van meerdere kanten bekeken. Er is in het bijzonder aandacht voor Hannie Schaft. De Duitse aanval op verschillende landen wordt door een opdracht extra duidelijk gemaakt. De aanval op Nederland en het verloop worden uitvoerig beschreven.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De titel van de thema's 'Wereldoorlogen en Holocaust' geeft aan dat de Holocaust veel aandacht krijgt. In groep 8 wordt het begrip 'Holocaust' ook uitgelegd. De Jodenvervolging komt zowel in groep 6 als in groep 8 uitvoerig aan bod. Alle deelaspecten worden in beide jaren behandeld. Er is vooral aandacht voor de Davidsster en de vervolgingen van Joden. In de tekst wordt ook de vervolging van zigeuners aangehaald.

5. Anne Frank

In groep 8 is geen aandacht voor Anne Frank. In groep 6 wordt het leven van Anne Frank van begin tot eind beknopt beschreven. Ook is er een opdracht over het dagboek van Anne Frank. Het Anne Frank museum wordt niet genoemd.

6. De bevrijding van Nederland

De bevrijding van Nederland wordt voornamelijk in groep 6 behandeld, de overgave van het Duitse leger enkel in groep 8. De methode besteedt veel aandacht aan D-day en de

Spoorwegstaking. Deze specificaties zijn niet specifiek in de lijst opgenomen, maar worden in de methode uitgebreider behandeld dan de bevrijding van het zuiden en later de rest van Nederland.

7. Herdenken en vieren in Nederland

De Dodenherdenking en Bevrijdingsdag komen beide niet terug in de methode. Herdenken en vieren krijgt dus geen aandacht.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Over kolonialisme en verzet zijn uitleg en opdrachten. Soekarno wordt afgebeeld. Over de Japanse bezetting en capitulatie wordt niet heel veel verteld. De atoombommen op Hiroshima en Nagasaki en de overgave van Japan worden wel behandeld. Hier zijn ook twee afbeeldingen bij.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Voor de weg naar onafhankelijkheid is in groep 6 geen aandacht. In groep 8 wordt in de tekst kort ingegaan op de politionele acties en de internationale druk. De onafhankelijkheidsverklaring wordt niet expliciet genoemd.

3. Vervolg en gevolg

De deelaspecten 'de Molukse kwestie' en 'Nederland krijgt kleur / veelkleurig Nederland' worden in groep 8 door middel van tekst en opdrachten behandeld. Er wordt aangegeven dat de Molukkers als politieke vluchteling naar Nederland komen. Er wordt ook uitgelegd waarom Surinamers, Antillianen en Indische Nederlanders in Nederland gingen wonen. Nieuw Guinea, de spijbtuiging van minister Bot en het herdenken en vieren worden niet genoemd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In de algemene handleiding van wordt aangegeven dat de kerndoelen 51, 52 en 53 van het domein 'tijd' gerealiseerd worden. Tijdzaken realiseert ook enkele kerndoelen uit het domein 'mens en samenleving'. Deze kerndoelen (34 t/m 39) betreffen een mix van kennis en attitudes. Naast kennis biedt Tijdzaken met name bij de stellingen (Wat vind jij?) bij elke les aanknopingspunten om gesprekken op gang te brengen die steun bieden bij het ontwikkelen van de attitude rondom goed burgerschap. Het betreft dan vooral de kerndoelen 36 en 37. Per les zijn er lesdoelen opgesteld waarin staat wat de kinderen na de les weten, bijvoorbeeld: "Na deze les weten de leerlingen wat er in het begin van de Tweede Wereldoorlog gebeurt." Elk hoofdstuk begint met 'je leert...', zodat de leerling weet wat hij gaat leren. Dit sluit volledig aan bij de lesdoelen die aan het begin van elke les staan. Bij het hierboven genoemde leerdoel hoort: "Je leert wat er in het begin van de Tweede Wereldoorlog gebeurt."

Didactische werkvormen

In de methode worden soms inzichtvragen gesteld. Leerlingen moeten hierbij nadenken over bepaalde situaties en de antwoorden zijn niet terug te vinden in de tekst. Er is aandacht voor het vormen van een mening, emoties en discussies. Er zijn geen onderzoeksopdrachten in het werkboek. Wel wordt in de handleiding aangegeven dat er als afsluiting gevraagd kan worden wat leerlingen nog meer zouden willen weten over het onderwerp. Voor personificatie is veel aandacht: bij elke les wordt door een kind (in groep 6) of volwassenen (in groep 8) uit die tijd verteld hoe hij of zij het beleefde en wat er gebeurde.

Additionele materialen/suggesties

Tijdzaken maakt veel gebruik van digitale leermiddelen. Er is speciale digibordssoftware met bijbehorende opdrachten en filmpjes. Ook worden er plusopdrachten bij de lessen en thema's aangeboden. Het werkboek is ook digitaal beschikbaar. Er worden geen voorstellen gedaan voor intermediairs of bezoek aan een monument of herdenkingsplaats. In het werkboek worden de (groot)ouders niet betrokken bij deze thema's. In de plusopdrachten gebeurt dit wel.

Actuele thema's en morele aspecten

In het werkboek en de handleiding wordt weinig aandacht besteed aan actuele thema's en morele aspecten. In het werkboek van groep 6 speelt ethiek af en toe een rol. De thema's vrijheid, parlementaire democratie, rechtsstaat, mensenrechten, oorlog en vrede, discriminatie en racisme, solidariteit en empathie, samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën komen niet expliciet terug bij behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie. Aangezien de opdrachten uit de digibordsoftware tot de aanvullende materialen behoren, zijn ze niet meegenomen in de analyse. In deze opdrachten is wel veel meer aandacht voor actuele thema's en morele aspecten. Om toch een indruk te geven van het soort opdrachten is hieronder een voorbeeld gegeven. Deze opdracht gaat in op het thema ' oorlog (spanningen en conflicten) en vrede'. Kinderen krijgen door het interview een beter beeld over wat het betekent om in een oorlogsgebied te leven: "Mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt, kunnen je het beste vertellen hoe het was. Misschien ken je wel iemand die de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt: een opa, een oma, een buurman of buurvrouw. Houd samen met één of twee kinderen uit je groep een interview met deze persoon over het leven in de Tweede Wereldoorlog."

7. Rapportage leermiddelen vo (vmbo-kgt 2)

7.1 Rapportage Feniks voor de onderbouw, 1e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Feniks voor de onderbouw, 1e editie
Uitgever	Thieme Meulenhoff
Jaar van uitgave	2007-2012
Doelgroep	Voortgezet onderwijs-onderbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs
Geanalyseerde onderdelen	Leesboek en werkboek van vmbo-kgt leerjaar 2

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden in zowel de teksten als de opdrachten expliciet besproken. De zware straffen die Duitsland na de Eerste Wereldoorlog kreeg opgelegd, de wereldwijde economische crisis en grote werkloosheid, de opkomst en machtsovername van Hitler in Duitsland komen in zowel het leesboek als het werkboek uitgebreid aan de orde. Zowel in de teksten als in de opdrachten komen de opkomst en machtsgreep van Hitler en de NSDAP aan de orde.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Op de botsing tussen het fascisme/nationaal socialisme/communisme en de democratie wordt in het leesboek ingegaan, maar in het werkboek niet. Het leesboek meldt de confrontatie tussen 'communisten en andere groepen' op straat en hoe het communisme als 'gevaarlijk en on-Duits' werd opgevat. Dat Duitsland en Japan bondgenoten waren komt zowel in het leesboek als in het werkboek ter sprake. Dat beide landen in zowel Europa als in Azië de geallieerden tegenover zich hadden, wordt besproken. Maar Italië blijft binnen dit perspectief - zowel in het leesboek als het werkboek - buiten beeld.

3. De Duitse bezetting van Nederland

Alle deelaspecten komen expliciet en uitgebreid aan de orde, met uitzondering van het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking'. Bij dit laatste deelaspect worden de intimidatie en terreur door Stalin wel besproken, Hitlers machtsgreep echter niet. De aanval op Polen en Nederland komt expliciet ter sprake. Bij de capitulatie wordt niet gesproken over de vlucht van de koningin en regering. Verder wordt uitgebreid ingegaan op 'verwoesting, massavernietigingswapens, menselijk leed' en de houding van de Nederlandse bevolking.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

Alle deelaspecten worden expliciet besproken, maar niet alle specificaties ervan. Dat laatste geldt o.a. voor 'genocide' (onder 'vervolgingen'), 'aparte scholen' (van 'Duitse maatregelen ...'). De Holocaust wordt genoemd en andere Duitse maatregelen worden opgesomd. In de paragraaf 'Hitlers moordmachine' is uitgebreid aandacht voor de Holocaust/Jodenvervolging, de vervolging van zigeuners, homoseksuelen en psychiatrische patiënten. Deze maatregelen worden verklaard vanuit de ideologie van Hitlers nationaalsocialisme. Over het deelaspect

'deportaties vanuit Nederland' wordt in de tekst naast Kamp Westerbork, ook Kamp Vught genoemd. Het aantal weggevoerde Joden wordt niet vermeld. In plaats van goederenwagens wordt over 'veewagens' gesproken.

5. Anne Frank

In het leesboek is van Anne Frank alleen een foto naast een fragment uit haar dagboek opgenomen. Het werkboek stelt vragen over haar dagboek, om het zo ook over haar leven te hebben. Op het feit dat de familie is opgepakt wordt verder niet ingegaan. Het Anne Frankmuseum wordt niet genoemd.

6. De bevrijding van Nederland

Zowel het lees- als het werkboek bespreken expliciet de deelaspecten 'zuiden van Nederland door geallieerden bevrijd, najaar 1944' en 'heel Nederland bevrijd, 5 mei 1945'. Het deelaspect 'capitulatie/overgave Duitse leger' komt alleen in het leesboek aan de orde.

7. Herdenken en vieren in Nederland

Alleen het werkboek stelt vragen over 4 mei.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Het kolonialisme wordt heel uitgebreid behandeld. De economische betekenis van Nederlands-Indië wordt besproken in de 'tijd van burgers en stoommachines'. De koloniale ontwikkeling in Nederlands-Indië wordt in grote lijnen beschreven.

Binnen het tijdvak van de wereldoorlogen komt het verzet aan de orde, met aandacht voor de Japanse veroveringen in Azië, de Jappenkampen en het einde van Nederlands-Indië als de Japanners daar vertrekken. Termen als 'nationalisten' en 'politieele acties' worden gebruikt, maar woorden 'onafhankelijkheidsstreven' en 'zelfbeschikkingsrecht' niet. De personen Soekarno en Hatta worden beiden besproken. Het deelaspect 'Japanse bezetting en capitulatie' komt alleen in algemene bewoordingen aan bod. Het kampeven wordt beschreven in een boekfragment. Hiroshima (Nagasaki niet) en het jaar van capitulatie worden alleen genoemd. In twee opdrachten wordt het gevangen zetten van Nederlanders verwerkt.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Het deelaspect 'internationale druk' wordt niet besproken. Alleen dat het Nederland niet lukt 'de nationalist te verslaan' en dat in 1949 alsnog de onafhankelijkheid van Indonesië wordt erkend. De deelaspecten 'de onafhankelijkheidsverklaring Indonesië: 17 augustus 1945 en 'koloniale oorlog: twee politieele acties' worden expliciet besproken. Het uitroepen van de onafhankelijkheid wordt uitgebreid besproken (geen datum). Dat geldt ook voor de 'politieele acties' zonder dat er over een oorlog wordt gesproken.

3. Vervolg en gevolg

'Nieuw Guinea', de 'spijtbetuiging' van minister Bot en 'herdenken en vieren: 15 augustus' komen niet aan bod; de 'Molukse kwestie' wel. De komst van de Molukkers wordt geplaatst in de ontwikkeling van een multiculturele samenleving. Op een foto wordt melding gemaakt van het dienstverband in het KNIL. Het onderschrift bij de foto luidt: "In de voormalige kolonie Nederlands-Indië waren militairen in het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (het KNIL), die van Indonesische afkomst waren, niet meer welkom. Ze werden tijdelijk naar Nederland gebracht en ondergebracht in houten barakken." Molukkers worden hier niet met name genoemd, maar wel bedoeld. Dat hun verblijf een permanent karakter heeft gekregen komt niet aan de orde. Bij het deelaspect 'Nederland krijgt kleur/veelkleurig Nederland' wordt de komst van Indische Nederlanders, Molukkers en Papoea's naar Nederland genoemd. Ook hier wordt weer over

Molukkers en Papoea's als Indonesiërs gesproken die toen voor 'een moeilijke keus' stonden, terwijl zij zich niet zo voelden en daarom Indonesië verlieten.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

De methode formuleert geen leerdoelen. Elk hoofdstuk begint wel met centrale vragen die de grote lijnen van het geschiedenisverhaal aangeven. In de methode is aandacht voor expliciete lessen voor het heden, getrokken uit het verleden. Een voorbeeld: de rechten van de leerlingen nu (in een rechtsstaat levend) worden vergeleken met die van de burgers in Hitlers machtsperiode.

Didactische werkvormen

De methode maakt gebruik van reproducerende, inzicht- en meningsvormende vragen. De opdrachten zijn deels kennisvragen waarbij bijvoorbeeld naar sleutelbegrippen wordt gevraagd. De leerlingen krijgen vragen voorgelegd waaruit hun inzicht in de tijd en context wordt aangesproken. Op basis van kennis en inzicht is er regelmatig een afsluitende vraag: 'Wat vind je zelf?' De leerlingen doen onderzoek naar aanleiding van vragen met behulp van de bronteksten, foto's, afdrucken van affiches, cartoons etc. Verder is er een opdracht om personen uit de eigen omgeving te interviewen die WOII hebben meegemaakt. Een enkele keer wordt een rollenspel gebruikt als werkvorm, maar meer wordt er van de leerling gevraagd zich te verplaatsen (persoonlijke identificatie) in een bepaalde situatie in het verleden. Er zijn slechts twee vragen die tot een mogelijke discussie kunnen leiden.

Additionele materialen/suggesties

Er wordt gebruik gemaakt van, of verwezen naar (aanvullende) digitale leermiddelen (websites/films etc.), Feniks-online. Leerlingen krijgen ook de opdracht naar een bekende oorlogsfilm te kijken, met vragen (vóór, tijdens en na de film). Ook worden er voorstellen/ideeën gegeven voor bijvoorbeeld intermediairs (gastsprekers WO II, veteranen of vluchtelingen voor de klas), theater/podiumkunst, museumbezoek. De leerlingen gaan ouderen die WOII hebben meegemaakt interviewen. De methode doet geen suggesties voor bezoek aan (of adoptie van) een monument of herdenkingsplaats.

Actuele thema's en morele aspecten

Feniks biedt in het leesboek kaderverhalen, met de titel *Hoe gaat dat nú?*, waarin het verleden vergeleken wordt met het heden.

De volgende thema's worden behandeld: vrijheid, rechtsstaat, oorlog en vrede, ethiek, discriminatie en racisme, solidariteit en empathie, samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën. Deze thema's komen in het leesboek en/of het werkboek aan de orde.

Het thema discriminatie en racisme krijgt de meeste aandacht, daarna volgt het thema ethiek, dan de thema's oorlog en vrede en vrijheid. Minder aandacht is er voor de thema's het leven in een dictatuur, rechtsstaat, solidariteit en empathie en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving. Opvallend is dat bij het thema discriminatie en racisme de grondwet veel aandacht krijgt. Een voorbeeld: "Lees: Hoe gaat dat nú? Deze twee teksten (artikelen) staan in onze grondwet.

-Niemand heeft toestemming nodig om zijn ideeën of gevoelens bekend te maken.

-Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of welke grond dan ook, is niet toegestaan. Welke van deze twee artikelen is het belangrijkste, denk je? Leg je antwoord uit."

De thema's parlementaire democratie en mensenrechten komen in relatie met WOII en de dekolonisatie van Nederlands-Indië niet aan de orde.

7.2 Rapportage Geschiedeniswerkplaats, onderbouw, 2e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Geschiedeniswerkplaats, onderbouw, 2e ed.
Uitgever	Noordhoff Uitgevers
Jaar van uitgave	2012 - 2015
Doelgroep	Voortgezet onderwijs-onderbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs met een informatieboek en een werkboek.
Geanalyseerde onderdelen	Informatieboek en werkboek van VMBO-kgt leerjaar 2

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De methode behandelt de oorzaken van de Tweede Wereldoorlog in zowel de teksten als de opdrachten uitgebreid. Bij het Verdrag van Versailles krijgt vooral de herverdeling van landen veel aandacht. De economische crisis wordt toegelicht, waarbij eerst wordt ingegaan op de situatie in Amerika en later op die in Europa. Over Hitler wordt vooral verteld hoe zijn populariteit toeneemt en welke gevolgen dit heeft.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt veel gezegd. Er wordt uitgelegd dat Hitler tegen democratie is en zelf nationaalsocialistisch is. Ook wordt toegelicht dat Mussolini fascistisch is. De opdrachten zetten democratie en dictatuur tegen elkaar af. Zo leren leerlingen wat de voordelen en nadelen zijn van deze bestuursvormen. Er wordt aandacht besteed aan het bondgenootschap tussen Japan, Italië en Duitsland. Mussolini krijgt hierbij extra aandacht.

3. De Duitse bezetting van Nederland

Bij de Duitse bezetting van Nederland valt op dat het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking' de minste aandacht krijgt. De houding van de Nederlandse bevolking wordt daarentegen zeer uitvoerig behandeld met veel tekst en opdrachten. Het bombardement op Rotterdam en de Hongerwinter worden in het boek benadrukt als vormen van verwoesting, massavernietigingswapens en menselijk leed. In de tekst wordt de Duitse inval en bezetting van Polen en Nederland uitvoerig beschreven. Door middel van een afbeelding is weergegeven welke andere landen door Duitsland bezet worden en welke landen een bondgenootschap vormen.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De methode heeft een volledige paragraaf (van twee pagina's) met de titel 'De Holocaust' opgenomen in het informatieboek. De rassenleer van Hitler wordt uitgelegd en de vervolging wordt behandeld in de tekst en afbeeldingen. In de opdrachten probeert de methode de leerling bewust te maken van wat discriminatie is, en dat discriminatie verboden is. De overgang van discriminatie naar de Holocaust/genocide wordt uitvoerig beschreven. De maatregelen en deportaties worden minder uitvoerig behandeld, maar over beide onderwerpen is tekst en een opdracht. Over vervolging van anderen wordt niets gezegd.

5. Anne Frank

Het inhoudelijke aspect 'Anne Frank' wordt behandeld in tekst, afbeeldingen en opdrachten. Dit gebeurt aan de hand van het dagboek van Anne Frank. Ook de opdrachten gaan voornamelijk over het dagboek. Het Anne Frank museum wordt buiten beschouwing gelaten.

6. De bevrijding van Nederland

Aan de hand van een verhaal over een soldaat wordt verteld hoe de Duitsers worden teruggedrongen vanaf Normandië. De bevrijding van de rest van Nederland wordt genoemd en afgebeeld. De overgave van Duitsland is beknopter weergegeven. Hierbij wordt uitgelicht dat Hitler vlak voor het eind van de oorlog zelfmoord pleegde

7. Herdenken en vieren in Nederland

Er wordt uitgelegd hoe in Nederland de doden herdacht worden en wie we herdenken. Daarnaast wordt uitgebreid beschreven hoe in 1945 de vrijheid werd gevierd en hoe dit nu gebeurt. Er is een volledige paragraaf gewijd aan speelfilms over de Tweede Wereldoorlog. Dit is niet expliciet in het analyse-instrument opgenomen, maar krijgt wel veel aandacht. Er wordt uitgelegd waar de films over gaan en er wordt duidelijk gemaakt dat uit de films blijkt dat de grens tussen goed en fout niet altijd duidelijk is.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

Kolonialisme en verzet worden kort behandeld. Daarbij wordt vooral ingegaan op de rol van Soekarno. Bij de Japanse bezetting en overgave wordt vooral de nadruk gelegd op de Jappenkampen en de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. De specificaties '27 februari wint Japan de slag op de Java zee', '8 maart capitulatie van het Nederlands gezag, N.I. bezet en houdt feitelijk op te bestaan' en 'bezetting door de Japanners versterkte het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië' worden niet expliciet genoemd. In het analyse-instrument is de aanval op Pearl Harbor niet opgenomen. In de methode worden de redenen voor de aanval op Pearl Harbor en het verloop uitvoerig besproken.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Voor de weg naar onafhankelijkheid is minder aandacht dan voor de voorgeschiedenis. De onafhankelijkheid en de soevereiniteitsoverdracht worden genoemd. De politieke acties worden kort behandeld. Er wordt verder niet ingegaan op de internationale druk die toentertijd op Nederland werd uitgeoefend. Naast de dekolonisatie van Nederlands-Indië is er uitgebreid aandacht voor de dekolonisatie van Suriname en de Nederlandse Antillen. Daarbij is specifiek aandacht voor de rol van Desi Bouterse en de Decembermoorden.

3. Vervolg en gevolg

Dit inhoudelijke aspect krijgt in de methode de minste aandacht. Er wordt alleen ingegaan op veelkleurig Nederland. Er wordt uitgelegd dat er veel Indische Nederlanders naar Nederland zijn gekomen. Daarnaast wordt de komst van Surinamers en Antillianen beschreven. De immigratie van gastarbeiders en de integratie van allochtonen worden ook toegelicht. Over de veelkleurigheid zijn ook opdrachten. De Molukse kwestie, Nieuw Guinea, de spijtbetuyging van minister Bot en het herdenken en vieren worden niet genoemd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

Er zijn geen expliciete leerdoelen opgesteld. In plaats daarvan wordt als afsluiting van een paragraaf de belangrijkste leerstof op een rij gezet in 'Kern van de paragraaf'. Een voorbeeld hiervan is; "De nazi's geloofden dat de joden een minderwaardig ras waren." Achter in het informatieboek staat een overzicht van kerndoelen. Deze kerndoelen hebben betrekking op

kennis en vaardigheden. De kerndoelen uit het domein mens en maatschappij komen grotendeels terug in de methode.

Didactische werkvormen

In de methode worden redelijk veel inzichtvragen gesteld. Daarnaast worden veel meningsvormende vragen gebruikt. Bij deze vragen wordt toegelicht wat het belang is van het vormen van een mening over historische gebeurtenissen. Personificatie krijgt minder aandacht, maar leerlingen moeten zich wel proberen te verplaatsen in hoe mensen vroeger dachten. Hierin is aandacht voor emotie van leerlingen. Leerlingen kunnen hun emoties ook kwijt in sommige taakopdrachten. Ze moeten bijvoorbeeld zelf een scenario schrijven voor hun eigen oorlogsfilm. Heel af en toe moeten leerlingen ook met elkaar discussiëren. Daarnaast zijn er een aantal onderzoeksvragen opgenomen.

Additionele materialen/suggesties

In Geschiedeniswerkplaats online zijn interactieve oefentoetsen, webquests en extra theorie en bronnen te vinden. Daarnaast worden in het boek sites gegeven waar leerlingen extra informatie kunnen vinden. Af en toe worden voorstellen gedaan voor intermediairs. Leerlingen moeten bijvoorbeeld in een taakopdracht een interview houden met iemand die de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt. Ook wordt bij sommige verhalen van beroemde plaatsen en personen aangegeven dat er nu musea over zijn en dat leerlingen deze kunnen bezoeken. Er zijn geen specifieke suggesties voor een bezoek aan een monument of herdenkingsplaats, maar leerlingen moeten wel informatie zoeken over bepaalde monumenten of herdenkingsplaatsen. Op enkele plekken worden de (groot)ouders bij de thema's betrokken. Voor het interviewen van een ooggetuige worden bijvoorbeeld de eigen opa en oma als suggestie gegeven.

Actuele thema's en morele aspecten

De thema's ethiek en discriminatie en racisme krijgen expliciet aandacht in het informatieboek. De andere actuele thema's en morele aspecten zitten alleen verwerkt in de opdrachten uit het werkboek. Uit de analyse blijkt dat rechtsstaat, mensenrechten, oorlog (spanningen en conflicten) en vrede en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving, zoals ze in het thema omschreven zijn, niet terug komen bij de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. De thema's ethiek en solidariteit en empathie krijgen de meeste aandacht. Een voorbeeld hiervan is de volgende opdracht over solidariteit en empathie: "Bij geschiedenis gaat het ook om jouw mening. Je moet leren een standpunt in te nemen over historische gebeurtenissen en historische figuren. Wat vind jij ervan dat Hitler vlak voor het einde van de oorlog zelfmoord pleegde? Maak het antwoord van je keuze af. a. Ik vind het laf, want.... b. Ik begrijp het heel goed, want....": Voor de thema's vrijheid en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën is heel af en toe aandacht. Aan de thema's parlementaire democratie en discriminatie en racisme wordt vaker aandacht besteed als het gaat over de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië.

7.3 Rapportage Memo, geschiedenis voor de onderbouw, 3e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Memo, geschiedenis voor de onderbouw, 3e ed.
Uitgever	Malmberg
Jaar van uitgave	2008-2011
Doelgroep	Voortgezet onderwijs - onderbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.
Geanalyseerde onderdelen	Handboek en werkboek vmbo-kgt leerjaar 2

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden op alle deelaspecten expliciet besproken. Er wordt uitgebreid ingegaan op het Verdrag van Versailles, met name op de straffen voor Duitsland. Evenveel aandacht is er voor de economische crisisjaren en het gevolg daarvan voor Duitsland. Van de leerling wordt gevraagd het verband tussen enerzijds de economische crisis en anderzijds het Verdrag van Versailles en de teruggevraagde Amerikaanse leningen uit te leggen. Veel aandacht is er ook voor de opkomst van Hitler en de NSDAP, met ook specifieke aandacht voor het nazidictatuur en -propaganda.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Uitgebreid wordt de Duitse kant met Italië en Japan (oorlog ook in Azië) besproken. Minder uitgebreid komt het deelaspect 'botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie' ter sprake. De Duitse en Japanse successen worden besproken en hoe 'de wereld' en de geallieerden bij de oorlog betrokken zijn geraakt. Er is bijzondere aandacht voor Hitlers idee van 'Lebensraum' voor zijn volk en zijn minachting voor de Russen.

3. De Duitse bezetting van Nederland

De deelaspecten 'Duitse aanval', 'Duitsland valt Nederland binnen' en 'Houding Nederlandse bevolking' komen expliciet en uitgebreid ter sprake. Verder wordt ingegaan op de capitulatie, het verzet en de collaboratie tijdens de Duitse bezetting. De woorden 'aanpassing' en 'meelopers' worden gebruikt om te beschrijven hoe een deel van de bevolking trachtte 'de oorlog zonder kleerscheuren door te komen'. Andere 'Nederlanders waren het eens met de Duisters', een 'deel verzette zich tegen de Duitsers.'

De deelaspecten 'onvrijheid en onderdrukking' en 'verwoesting, massavernietigingswapens' en 'menselijk leed' komen minder uitgebreid ter sprake, er wordt meer in z'n algemeenheid over deze deelaspecten gesproken.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

Er is een hele paragraaf gewijd aan 'De moord op de Joden'. Hitlers opvatting over zijn volk als het 'betere soort' dan Joden, zigeuners, homoseksuelen en gehandicapten wordt uitgelegd. De Jodenvervolging (Holocaust wordt ook genoemd) en de deportatie naar de gaskamers van Auschwitz en Treblinka worden uitgebreid besproken. De Duitse maatregelen in Nederland om Joden af te zonderen komen met uitzondering van 'aparte Joodse scholen' niet uitgebreid aan de orde. De deportaties van Joden uit Nederland blijkt uit een foto van Joden die voor een wagon staan.

5. Anne Frank

Alleen het dagboek 'Het Achterhuis' (1942-1944) komt als deelaspect expliciet aan de orde. De andere deelaspecten 'het leven van Anne Frank', 'opgepakt' en het 'Anne Frankmuseum' worden alleen genoemd of betreffen afbeeldingen. Enkel in bij- of onderschriften van de afbeeldingen komen onderduiken, concentratiekampen of vader Frank die als enige terugkeert aan bod.

6. De bevrijding van Nederland

De bevrijding wordt in enkele zinnen weergegeven, meer ter afsluiting van de paragraaf "Nederland bezet".

7. Herdenken en vieren in Nederland

Dit inhoudelijke aspect komt in de methode niet aan de orde.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

De methode vertelt wanneer Nederlands-Indië een kolonie is geworden, en hoe het nationalisme in de koloniën opkwam, nadat Japan Rusland in een oorlog versloeg in 1905. Het kolonialisme en verzet krijgen ruime aandacht; daarbij wordt een woord als 'zelfbeschikkingsrecht' echter niet gebruikt. Van de nationalistische leiders wordt alleen Soekarno genoemd. Aan de Japanse bezetting en capitulatie worden weinig woorden besteed. De capitulatie van Japan wordt besproken bij de afbeelding van een atoombompaddestoel, verwijzend naar Hiroshima en Nagasaki. Verder geen woord over 'de slag op de Javazee', 'de capitulatie van het Nederlands gezag' en de 'Nederlandse krijgsgevangenen'.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

De onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië (van 17 augustus 1945) komt uitgebreid ter sprake. Ook hoe en waarom nationale bewegingen zich verzetten tegen de koloniale overheerser. De opdrachten gaan grotendeels over de onafhankelijkheidsstrijd. De internationale druk wordt expliciet besproken, hoewel woorden als 'soevereiniteit' en 'dekolonisatie' niet ter sprake komen. Toch worden deze in de tekst en opdrachten omschreven. Over de soevereiniteitsoverdracht wordt alleen het jaar 1949 genoemd.

De 'koloniale oorlog: twee politionele acties' worden uitgebreid uitgelegd zonder dat de term 'politonele acties' wordt gebruikt. Uitgebreid wordt ingegaan op het militaire geweld, de motieven van Nederland na de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en welke reacties het geweld bij de Indonesiërs teweeg bracht.

3. Vervolg en gevolg

De 'Molukse kwestie' wordt globaal behandeld, alleen het militair dienstverband wordt vermeld. De multiculturele samenleving wordt besproken zonder verwijzing naar de migrantengroepen uit de voormalige koloniën, alleen Molukkers worden expliciet genoemd. Bij een foto met het onderschrift 'jonge Molukse kinderen in het kamp Lunetten bij Utrecht' wordt dit kamp in Utrecht geplaatst, terwijl het hier het voormalige concentratiekamp Vught betreft. Lunetten is een wijk in Utrecht. Aan Nieuw Guinea, de spijtbetuiging en 'herdenken en vieren' wordt geen woord gewijd.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

De methode formuleert geen expliciete leerdoelen. De leerlingen krijgen een introductie over de opbouw per hoofdstuk, waarbij aan de leerling duidelijk wordt gemaakt dat de bronnen in handboek en werkboek belangrijk zijn. Elk hoofdstuk bestaat uit de onderdelen oriëntatie, kern en onderzoek. De leerling krijgt uitgelegd waar het in elk onderdeel om gaat. Elk hoofdstuk sluit af met een opsomming van wat de leerling moet weten belangrijke begrippen.

Didactische werkvormen

Met uitzondering van discussievragen worden er reproducerende, inzicht- en meningsvormende vragen gesteld. De opdrachten kennen drie onderdelen: ontdekken, verwerken en extra. Concrete voorbeelden helpen de leerlingen grotere verbanden te leggen; zo raken ze geoefend in het doorzien van oorzaak en gevolg.

Daarnaast wordt gebruik gemaakt van onderzoeksopdrachten. Er is er aandacht voor emoties door van de leerling te vragen zich in te leven in personen uit de oorlogstijd: zowel in de daders als in de slachtoffers. Het dagelijks leven in een andere tijd wordt onderzocht aan de hand van begrippen.

Additionele materialen/suggesties

Er wordt gebruik gemaakt van digitaal lesmateriaal (ePack) met verdiepingsopdrachten en oefentoetsen. In een aantal opdrachten wordt verwezen of gevraagd naar bekende speelfilms over de Tweede Wereldoorlog. In de methode staan geen suggesties voor websites, gastsprekers, museum bezoeken etc.; het merendeel van de bronnen (foto's, afbeeldingen, verhalen, brief- en boekfragmenten) is opgenomen de methode.

Actuele thema's en morele aspecten

In Memo zijn de actuele thema's en morele aspecten vooral in het werkboek te vinden. De thema's die in het werkboek aan de orde komen, zijn: oorlog en vrede, discriminatie en racisme, ethiek, solidariteit en empathie, samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving, leven in een dictatuur. Het thema solidariteit en empathie krijgt iets meer aandacht dan de andere thema's. De drie thema's oorlog en vrede, ethiek en leven in een dictatuur delen een tweede plaats. De twee thema's discriminatie en racisme, en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving komen op de laatste plaats.

Er zijn in het oog springende opdrachten zoals bij het thema solidariteit en empathie: "Je hebt nu heel wat geleerd over Hitler. Wat zou je nog meer willen uitzoeken over Hitler? Of: Je moet dingen uit de geschiedenis niet te snel raar of 'maf' vinden. In de geschiedenis kom je vaak tegen dat mensen vreemde dingen zeggen of doen. Je kunt dat verkeerd vinden. Maar weet je wel genoeg over die tijd? En over de omstandigheden waaronder mensen toen moesten leven? In het verleden leefden net zulke mensen als tegenwoordig, maar met andere gewoontes en ideeën.

De thema's vrijheid, parlementaire democratie, rechtsstaat en mensenrechten in relatie tot WOII en de dekolonisatie komen niet aan bod.

7.4 Rapportage Sprekend Verleden onderbouw, 5e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Sprekend verleden onderbouw, 5e editie
Uitgever	Walburg Pers Educatief
Jaar van uitgave	2011-2013
Doelgroep	Voortgezet onderwijs - onderbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs
Geanalyseerde onderdelen	Leerboek en werkboek voor vmbo-gt/havo leerjaar 2

DEEL II. INHOUDELIJKE ASPECTEN TWEEDE WERELDOORLOG

1. Oorzaken Tweede Wereldoorlog

De oorzaken van de Tweede Wereldoorlog worden uitgebreid behandeld. Vooral de opkomst en kenmerken van het fascisme (Hitler, Mussolini) en de aanleiding tot de Tweede Wereldoorlog krijgen ruime aandacht. Deze opkomst, in samenhang met de economische crisis en het niet bewaken van het verdrag van Versailles worden als belangrijke oorzaken aangegeven.

2. Europees en wereldwijd perspectief

Over de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie wordt in zowel het leerboek als in het werkboek aandacht besteed. Uit de besprekingen van de posities die Italië en Japan innemen in WOII blijkt het bondgenootschap tussen Japan, Italië en Duitsland. Ze staan tegenover de geallieerden. Vooral de veranderingen in de oorlogsvoering in WOII worden uitgebreid behandeld. In de opdrachten zijn de botsing tussen fascisme/nationaal socialisme/communisme en democratie en de vorming van bondgenootschappen verwerkt en wordt verder ingegaan op hoe de oorlog in Europa, Noord-Afrika en Azië zich heeft ontwikkeld.

3. De Duitse bezetting van Nederland

De deelaspecten 'Duitse aanval' en de 'verwoesting, massavernietigingswapens en menselijk leed' tijdens of als gevolg van de Tweede Wereldoorlog komen uitgebreid aan de orde. Zowel de verandering in oorlogvoering als de gevolgen van deze oorlog worden uitvoerig besproken. Dat geldt ook voor de middelen van propaganda en censuur. Minder uitgebreide aandacht is er voor het binnenvallen van de Duitsers en de houding van de Nederlander. Hoewel in het leerboek besproken komen de deelaspecten niet of niet alle in het werkboek terug. In het werkboek gaat het voornamelijk om de verovering door Duitsland en de bevrijding door de geallieerden. Het deelaspect 'onvrijheid en onderdrukking' komt niet expliciet aan bod. Alleen de concentratiekampen worden genoemd.

4. Holocaust/Jodenvervolging (en vervolging van anderen)

De Duitse maatregelen in Nederland om Joden af te zonderen komen expliciet aan de orde. De aparte Joodse scholen blijven onvermeld, maar de Davidster (hier Jodenster genoemd) en de verbodsbordjes ('Voor Joden verboden') worden wel in het leerboek en werkboek behandeld. Minder uitvoerig wordt op de Jodenvervolging ingegaan. Bij vervolging van anderen worden ook zigeuners, homoseksuelen en Jehova's getuigen genoemd. Over het antisemitisme, de Jodenvervolging, vervolging van anderen, concentratiekampen, Holocaust/genocide (deze begrippen worden niet gebruikt maar krijgen in de tekstsomschrijving wel inhoud) wordt in het werkboek minder gezegd (of gevraagd) dan in het leerboek. Dat geldt ook voor deportaties vanuit Nederland.

5. Anne Frank

Anne Frank wordt niet uitgebreid besproken. Haar dagboek komt alleen ter sprake in het leerboek. Het werkboek stelt hierover geen vragen. In het leerboek wordt verteld dat de onderduikers in het Achterhuis zijn verraden (dus opgepakt) en dat Otto Frank alleen is teruggekomen. Onvermeld blijft het Anne Frank museum. Het verhaal van Anne Frank is hier slechts een klein onderdeel van het grote verhaal van de Jodenvervolgung.

6. De bevrijding van Nederland

De bevrijding van het zuiden van Nederland wordt expliciet behandeld. De leerlingen kunnen in het werkboek een kaart inkleuren waarop gefaseerd de bevrijding van Nederland wordt weergegeven. De bevrijding van heel Nederland krijgt alleen in het leerboek aandacht. Dat geldt ook voor de capitulatie van het Duitse leger: in het werkboek worden daar geen vragen over gesteld.

7. Herdenken en vieren in Nederland

Sprekend Verleden wijdt een aparte paragraaf aan 'herdenken en vieren'. Daarbij krijgt het herdenken de meeste aandacht: de dodenherdenking op vier mei in het leer- en werkboek, oorlogsmonumenten in het werkboek. Voor het vieren is minder aandacht.

DEEL III. INHOUDELIJKE ASPECTEN DEKOLONISATIE VAN NEDERLANDS-INDIË

1. Voorgeschiedenis

een groot hoofdstuk is gewijd aan kolonisatie en dekolonisatie in Azië, Afrika en Latijns-Amerika. De dekolonisatie van Nederlands-Indië wordt in dit grotere verband genoemd, dus wordt niet specifiek behandeld. Zo ook worden Soekarno en Hatta in een rij van bekende strijders naar onafhankelijkheid, genoemd.

Het opkomende nationalisme en onafhankelijkheidsstreven van vóór WOII wordt in een groter verband met alle koloniën op de wereld besproken.

De 'Japanse bezetting en capitulatie' worden alleen globaal en minder specifiek besproken.

2. De weg naar een onafhankelijk Indonesië

Het leerboek maakt melding van het uitroepen van de onafhankelijkheid van Indonesië, het werkboek doet dat niet. In het leerboek wordt gesproken van een 'gewelddadige periode' tot 1949, nadat Soekarno de onafhankelijkheid had uitgeroepen. Specifieker komt de koloniale oorlog niet ter sprake. Dat er internationale druk was zou de leerling uit de tekst moeten opmaken: 'De VS, Rusland en de VN zijn vóór dekolonisatie.'

3. Vervolg en gevolg

Het werkboek plaatst de komst van de Molukkers in een kader, maar het ontslag bij aankomst wordt niet genoemd. Er worden vragen gesteld over de Molukkers en over de moeilijke integratie van migranten (waaronder Molukkers). De woordenlijst omschrijft Molukkers als: 'Indonesische militairen, hun gezinnen en nakomelingen, afkomstig van het eiland Ambon. De militairen hadden in Nederlandse dienst gevochten en werden in 1951 naar Nederland overgebracht'. Bij deze omschrijving moet opgemerkt worden dat de Molukkers zichzelf niet als Indonesiërs zagen. Ze hadden tegen de nationalistes gevochten. Ook kwamen ze van verscheidene Molukse eilanden, niet alleen van Ambon.

'Nieuw Guinea' wordt evenals de 'spijtbetuiging' niet genoemd. Aan het eind van het hoofdstuk over 'De tijd van de wereldoorlogen' wordt ingegaan op het waarom-wat-wie met betrekking tot herdenken. Door dieper op het herdenken in deze tijd in te gaan, wordt in de opdrachten verleden en heden met elkaar in verband gebracht. Dit heeft echter geen betrekking op de herdenking van 15 augustus in Indonesië.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

Er zijn geen specifieke leerdoelen voor deze periode. De leerdoelen zou je moeten afleiden uit een korte inleiding met aanhef: *Aan de leerlingen die met Sprekend Verleden werken*. Het zal de leerling "duidelijk worden hoe gebeurtenissen en gedachten uit het verleden mensen tot in onze tijd beïnvloeden. Geschiedenis is meer dan dingen uit je hoofd leren. Het gaat niet alleen om weten, maar ook om te weten te komen. Daarom leren we je ook zelf op zoek te gaan, zelf een mening over gebeurtenissen in het verleden te vormen." Eén van de opvattingen die de leerlingen ter discussie krijgen: "Van de Tweede Wereldoorlog kun je meer dan van andere perioden leren wat een mens eigenlijk is."

Didactische werkvormen

In de methode komen alle didactische werkvormen aan bod, de één meer dan de ander. In het leerboek komen opdrachten voor die meer inzichtvragen omvatten. Kennisvragen zijn in de meerderheid, met in het kielzog inzichtvragen. Er zijn in het werkboek veel foto's, afbeeldingen, cartoons, kaarten die de leerlingen moeten onderzoeken. In de paragraaf over het herdenken is de meeste ruimte om in groepjes of klassikaal te discussiëren over de zin van het herdenken en daarover te stemmen. Meningsvormende vragen komen een enkele keer voor. Net als vragen naar gevoelens en persoonlijke identificatie. Rollenspelen zijn er niet.

Additionele materialen/suggesties

Voor de methode is een eigen website opgezet waar o.a. films worden beschreven. Verder wordt de suggestie gedaan personen als informatiebron te gebruiken bij de zoektocht naar een oorlogsmonument in de eigen omgeving. De leerlingen krijgen ook de opdracht met een eigen herdenkingsteken over een bepaald onderwerp of persoon uit WOII aan de slag te gaan.

Actuele thema's en morele aspecten

De volgende thema's worden behandeld: oorlog en vrede, discriminatie en racisme, solidariteit en empathie, samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving en leven in een dictatuur. Deze thema's worden in het leerboek en/of het werkboek besproken.

De meeste aandacht is er voor het thema oorlog en vrede. Half zoveel aandacht is er voor het thema solidariteit en empathie en in nog mindere mate voor de thema's leven in een dictatuur, discriminatie en racisme en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving.

Het thema oorlog en vrede heeft passende vragen. Een voorbeeld: "Was de Duitse jeugd gehersenspoeld? Meestal gaat de aandacht uit naar jongeren die meededen. Welke reden kun je daarvoor bedenken? Probeer redenen te bedenken om evenveel of misschien zelfs meer aandacht te besteden aan jongeren die zich verzetten. Ben je het er mee eens?"

Ook is er in relatie tot het thema solidariteit en empathie een unieke vraag: "In het schooljaar 1945-1946 tekenden een aantal leerlingen een terugblik op de oorlog. Bekijk de tekening goed. Wat vonden de leerlingen van toen belangrijk en hoe tekenden zij dat? Als jij, ruim een halve eeuw later, zo'n tekening zou maken, zou je er dan nog andere dingen bij tekenen?"

In relatie tot discriminatie en racisme moeten leerlingen (in het werkboek) reageren op een bedachte situatie waarbij leeftijdsgenoten hakenkruizen op de muur schrijven. Dit naar aanleiding van een foto met de muurkreet 'Ajax dood', waarbij de A's als Davidsterren geschreven zijn en de X aan de poten is verlengd tot een hakenkruis.

Gerelateerd aan WOII en de dekolonisatie van Nederlands-Indië komen de thema's vrijheid, parlementaire democratie, rechtsstaat, mensenrechten en ethiek niet ter sprake.

8. Rapportage leermiddelen vo (vmbo-kgt 3/4 en havo 4/5)

Voor de analyses van methodes uit de bovenbouw voortgezet onderwijs geldt dat de inhoudelijke aspecten niet zijn meegenomen. Dit vloeit voort uit de constatering dat de examenprogramma's en uitwerkingen daarvan in syllabi nagenoeg integraal in de methodes zijn opgenomen. De analyses beperken zich daarom tot de algemene gegevens en didactische aspecten (zie bijlage 4) en de actuele thema's en morele aspecten (zie bijlage 5).

8.1 Rapportage Feniks voor de leerwegen

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Feniks voor de leerwegen
Uitgever	ThiemeMeulenhoff
Jaar van uitgave	2010-2012
Doelgroep	Voortgezet onderwijs - bovenbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor het 3e en 4e leerjaar vmbo met een handboek, werkboek en antwoordenboek voor beide leerjaren.
Geanalyseerde onderdelen	Leeropdrachtenboek De koloniale relatie tussen Indonesië en Nederland en Leeropdrachtenboek Historisch Overzicht vanaf 1900 voor het 3e en 4e leerjaar vmbo.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In het deel oriëntatie wordt de hoofdvraag gesteld. In paragrafen wordt die opgedeeld. Op de pagina's van de afsluiting is op een rij gezet wat leerlingen moeten weten en kunnen. Ter illustratie is een hoofdvraag uit het boek weergegeven; "Hoe begon, verliep en eindigde de Tweede Wereldoorlog?" Een deelvraag die bij een van de paragrafen van dit hoofdstuk hoort is: "Welke gevolgen had de Duitse bezetting van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog?" Aan het eind van het hoofdstuk wordt in het lesboek voor het derde jaar aangegeven wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Dit komt sterk overeen met de onderzoeksvragen. Ter illustratie een leerdoel met betrekking tot kennis; "Je weet welke gevolgen de Tweede Wereldoorlog had voor Nederland."

Didactische werkvormen

In de methode worden naast kennisvragen ook toepassingsvragen gesteld waarmee leerlingen over de stof moeten nadenken. Er zijn tevens specifieke vragen om vaardigheden mee te oefenen. Voor alle didactische werkvormen is in meer of mindere mate aandacht. Er zijn meningsvormende vragen, soms in combinatie met discussies en onderzoeksopdrachten aan het eind van sommige paragrafen. Af en toe is er aandacht voor persoonlijke identificatie. Leerlingen moeten zich verplaatsen in de situatie en bedenken wat ze zouden doen. Bij deze vragen is ook aandacht voor emoties.

Additionele materialen/suggesties

Er wordt verwezen naar de [website van Feniks](#) en naar films die gekeken kunnen worden. Op www.feniks-online.nl staan bruikbare links. Het digitaal arrangement bij Feniks vmbo bovenbouw bestaat uit verschillende onderdelen voor docenten en leerlingen. Hierin zijn onder andere een handleiding, digibordsoftware, studiehulp en PowerPointpresentaties te vinden. Er

worden verder in het historisch overzicht en een themakatern geen voorstellen gedaan voor intermediairs of suggesties voor een bezoek aan een monument of herdenkingsplaats. Wel worden af en toe ouders of grootouders betrokken bij de thema's.

Actuele thema's en morele aspecten

Het digitaal arrangement is niet geanalyseerd, het les- en werkboek wel. Op basis daarvan kan een overzicht gegeven worden van de aanwezigheid van actuele thema's en morele aspecten in de methode. Deze aanwezige thema's in het lesboek komen regelmatig terug in de opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat de thema's 'rechtstaat' en 'samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving', niet aan bod komen bij de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Ethiek wordt als thema's wel een aantal keer behandeld in de opdrachten. Verreweg de meeste aandacht gaat uit naar solidariteit en empathie. Een voorbeeld van een vraag uit het historisch overzicht is: "Verdiep je in een van de onderstaande personen en schrijf namens hem een brief.

A. Een Duitse Jood die in 1936 naar Nederland wil vluchten. Aan de grens wordt hij tegengehouden en teruggestuurd naar Duitsland. Hij schrijft een brief aan minister-president Colijn waarin hij uitlegt waarom het voor hem zo ontzettend belangrijk is om in Nederland te worden toegelaten.

b. De bokser Ben Bril wil graag dat meer sporters dezelfde beslissing nemen als hij en niet naar de Olympische spelen gaan. Hij schrijft een brief aan de sporters waarin hij uitlegt waarom dit voor hen de kans is om te laten zien dat zij principes hebben."

Voor de thema's vrijheid, mensenrechten, discriminatie en racisme, oorlog (spanningen en conflicten) en vrede en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën is in verhouding tot ethiek en solidariteit en empathie minder aandacht.

8.2 Rapportage Geschiedeniswerkplaats, tweede fase 2e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Geschiedeniswerkplaats, tweede fase 2e ed.
Uitgever	Noordhoff Uitgevers
Jaar van uitgave	2012-2014
Doelgroep	Voortgezet onderwijs - bovenbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor de bovenbouw van de havo met een handboek en opdrachtenboek
Geanalyseerde onderdelen	Het handboek en opdrachtenboek leerjaar 4 en 5 havo.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

Aan het begin van elke paragraaf staan de hoofdzaken in een apart blok weergegeven. Voorbeelden van hoofdzaken in een paragraaf zijn: 'het racisme in Duitsland' en 'het verloop van de vervolgingen van Joden en andere slachtoffers van de nazi's'. Er zijn verder geen expliciete leerdoelen geformuleerd.

Didactische werkvormen

Niet voor alle didactische werkvormen is evenveel aandacht. In de methode worden veel inzichtvragen gesteld. Ook zijn er meningsvormende vragen. Leerlingen moeten hierbij aan de hand van een bewering beargumenteren wat ze er van vinden. Bij sommige opdrachten wordt letterlijk aangegeven dat leerlingen iets moeten uitzoeken. Bijvoorbeeld: 'Geef aan (zoek uit!) of er in de wereld tegenwoordig nog totalitaire staten zijn.' Leerlingen worden daarbij niet

uitgenodigd tot discussies. Bijna alle opdrachten worden dan ook zelfstandig gemaakt. Er is weinig aandacht voor emoties en personificatie. De vragen zijn voornamelijk verklarend. Leerlingen moeten zich af en toe wel verplaatsen in de gedachtegang van mensen uit die tijd.

Additionele materialen/suggesties

Er wordt verwezen naar www.geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl voor het digitale lesmateriaal voor de leerlingen en de docent. Het digitaal lesmateriaal van Geschiedeniswerkplaats bestaat uit infographics, instaptoetsen, animaties, kennistoetsen, toepassingstoetsen, webquests en beeldcarroussels bij elk hoofdstuk. In het handboek en het opdrachtenboek worden geen voorstellen gedaan voor intermediairs of suggesties voor een bezoek aan een monument of een herdenkingsplaats. Ook worden ouders of grootouders niet expliciet betrokken bij de thema's.

Actuele thema's en morele aspecten

Het digitaal lesmateriaal is niet geanalyseerd. Op basis van een analyse van het handboek en het werkboek kan een overzicht gegeven worden van de aanwezigheid van actuele thema's en morele aspecten in de methode. Enkele thema's komen terug in de opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat vrijheid, rechtstaat, oorlog (spanningen en conflicten) en vrede, discriminatie en racisme, samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën, zoals ze in het thema omschreven zijn, niet aan bod komen bij de Tweede Wereldoorlog en bij de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Ethiek wordt als thema wel een aantal keer behandeld in de opdrachten. Verreweg de meeste aandacht gaat uit naar solidariteit en empathie. Een voorbeeld van een vraag uit het werkboek is: "Op 4 mei herdenken we Nederlandse slachtoffers in oorlogssituaties, op 5 mei vieren we de Dag van de Vrijheid. Deze 'brede' benadering (niet alleen de Duitse bezetting herdenken, maar ook andere oorlogssituaties) kent voor- en tegenstanders. Geef een argument om bij de herdenking de Duitse bezetting van Nederland centraal te laten blijven staan. Geef een argument om de herdenking te verbreden tot ook andere oorlogen, slachtoffers en 'lessen' van de geschiedenis." Voor de thema's, mensenrechten en parlementaire democratie is in verhouding tot ethiek en solidariteit en empathie minder aandacht.

8.3 Rapportage Memo, vmbo bovenbouw 3e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Memo geschiedenis voor de bovenbouw vmbo
Uitgever	Malmberg
Jaar van uitgave	2011-2013
Doelgroep	Voorgezet onderwijs - bovenbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor het 3e en 4e leerjaar vmbo-kgt met een handboek, werkboek en antwoordenboek voor beide leerjaren.
Geanalyseerde onderdelen (inclusief codering)	Handboek en werkboek voor het 3e en 4e leerjaar vmbo-kgt.

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In de handleiding zijn per hoofdstuk de eindtermen in een schema aangegeven. In het handboek staat aan het begin van het hoofdstuk een leervraag waar de leerlingen een antwoord op moeten zoeken. Per paragraaf wordt aangegeven welke vragen de leerling gaat onderzoeken. Ter illustratie is een hoofdvraag uit het boek weergegeven: "Hoe verliep de

Tweede Wereldoorlog en wat betekende het oorlogsgeweld voor de burgers?" Een deelvraag die bij een van de paragrafen van dit hoofdstuk hoort is: "Hoe reageerden de Nederlanders op de Duitse bezetters?" Aan het eind van het hoofdstuk wordt in het lesboek voor het derde jaar aangegeven wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Dit komt sterk overeen met de onderzoeksvragen.

Didactische werkvormen

In de methode worden naast de vele kennisvragen ook inzichtvragen gesteld in de vorm van toepassingsvragen. Ook worden er vaak andere vragen gesteld die niet letterlijk uit de tekst te halen zijn. Voor alle didactische werkvormen is in meer of mindere mate aandacht. Er zijn meningsvormende vragen en het onderzoekend karakter komt terug in de vragen aan het begin van de paragrafen. Personificatie krijgt aandacht doordat leerlingen zich moeten verplaatsen in leeftijdsgenoten uit die tijd.

Additionele materialen/suggesties

Memo biedt een ePack aan. Hierin staan korte documentaires over de onderwerpen uit het leerboek, simulaties, oefentoetsen, audiobestanden van de leerteksten en adviestoetsen. Er worden verder in het handboek of werkboek geen voorstellen gedaan voor intermediairs of suggesties voor bezoek aan een monument of een herdenkingsplaats. Ook worden er geen (groot)ouders bij de thema's betrokken.

Actuele thema's en morele aspecten

In het ePack bij de methode staan simulaties. Leerlingen bekijken deze simulaties, waarmee ze zich inleven in de keuzes waar mensen in het verleden voor stonden. Deze simulaties zijn niet geanalyseerd, maar hier kunnen wel actuele thema's en morele aspecten in behandeld worden. Op basis van een analyse van het lesboek en het werkboek kan wel een overzicht gegeven worden van de aanwezigheid van actuele thema's en morele aspecten in de methode. Deze thema's komen af en toe terug in de opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat vrijheid, parlementaire democratie, rechtstaat en mensenrechten, zoals ze in het thema omschreven zijn, niet aan bod komen bij de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Ethiek en discriminatie en racisme worden als thema's wel een aantal keer behandeld in de opdrachten. Voor de thema's oorlog (spanningen en conflicten) en vrede en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën is in verhouding tot de andere thema's minder aandacht. Verreweg de meeste aandacht gaat uit naar solidariteit en empathie. Een voorbeeld van een vraag uit het werkboek is: "Deze opdracht kun je alleen of samen met een klasgenoot maken. Stel je voor dat jij in 1943 de vader of moeder was van twee kinderen. Je komt net als Oskar Schindler voor een moeilijke en gevaarlijke keuze te staan. Op een avond wordt er aangebeld. Een oud-klasgenoot van je dochter staat voor de deur. Ze draagt een jas met een Davidsster en vraagt hulp. Wat doe je?"

8.4 Rapportage Sprekend verleden bovenbouw, tweede fase, 5e ed.

DEEL I. ALGEMENE GEGEVENS

Titel en ondertitel	Sprekend verleden bovenbouw (tweede fase) 5e editie
Uitgever	Walbrug Pers Educatief
Jaar van uitgave	2012-2013
Doelgroep	Voortgezet onderwijs - bovenbouw
Korte omschrijving	Geschiedenismethode voor het 4e en 5e leerjaar havo met een handboek en een activiteitenboek
Geanalyseerde onderdelen	Het handboek en activiteitenboek voor havo 4/5

DEEL IV. DIDACTISCHE ASPECTEN

Leerdoelen

In het handboek en activiteitenboek zijn geen leerdoelen geformuleerd. Er zijn wel 'vragenkapstokken' die bij een hoofdstuk uitgedeeld kunnen worden. Daarin staan de uit elk kenmerkend aspect voortkomende vragen (en antwoorden) beknopt en schematisch geordend. De 'vragenkapstokken' zijn per hoofdstuk geordend, en daarbinnen per blok.

In de methode wordt aangegeven dat het lastig is om aan te geven of mensen in staat zijn 'lessen' uit het verleden voor het heden te trekken. Er wordt daarover gezegd: "Wie het verleden negeert, snapt niets van het heden. Maar wie zoals Chamberlain lessen wil trekken uit het verleden, loopt grote kans zich te vergissen. Hoe is het bijvoorbeeld vast te stellen of een situatie precies lijkt op 'München 1938'? Hoe (on)zeker is het dat 'München 1938' de Tweede Wereldoorlog (mede) veroorzaakte? Wat is er waar van de uitspraak: de geschiedenis herhaalt zich wel, maar nooit precies hetzelfde? Lessen trekken uit het verleden is een hachelijke zaak. Maar zeker is dat het vergelijken van gebeurtenissen in de tijd leidt tot een beter begrip van zowel de eigen tijd als de verleden tijd. En daarom gaat het bovenal bij geschiedenis."

Didactische werkvormen

In de methode zijn er naast kennisvragen ook verwerkingsvragen waarin oriëntatiekennis gecombineerd wordt met historisch besef. Deze vragen zijn gericht op inzicht en vaardigheden. Voor alle didactische werkvormen is in meer of mindere mate aandacht. Er zijn meningsvormende vragen en beweringen waarover leerlingen een standpunt moeten innemen en daarbij moeten ze een bewering onderbouwen of weerleggen. Daarnaast is er aandacht voor onderzoeksopdrachten waarbij leerlingen individueel of groepsgewijs onderzoek moeten doen. Er moet bijvoorbeeld onderzoek gedaan worden naar Nederlandse verzetshelden. Personificatie krijgt weinig aandacht. Leerlingen moeten zich bij sommige opdrachten wel verplaatsen in mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog leefden.

Additionele materialen/suggesties

Voor additionele materialen wordt verwezen naar de website van Sprekend verleden. Op [SV-digitaal](#) zijn aanvullingen te vinden:

- met downloads ter aanvulling op de opdracht (een schema, extra bronnen en dergelijke);
- met verwijzingen naar externe links waarmee de opdracht kan worden uitgebreid;
- met op zichzelf staande interactieve opdrachten ter vervanging of ter aanvulling van de opdracht.

Ook is er digibordsoftware waarmee tekst met aanvullende afbeeldingen, film- en geluidsfragmenten en kaarten kan worden geïllustreerd en onderzocht. En waarmee, door koppeling met de website, interactieve opdrachten klassikaal besproken en behandeld kunnen worden. Er worden heel af en toe voorstellen gegeven voor intermediairs. Bijvoorbeeld: "Misschien kun je ook contact zoeken met ouderen die op een of ander wijze nog herinneringen

hebben aan de koloniale tijd." De methode doet in het handboek en activiteitenboek geen expliciete suggesties voor bezoek aan een monument of een herdenkingsplaats. Ook worden er geen grootouders bij de thema's betrokken.

Actuele thema's en morele aspecten

Het additionele materiaal op SV-Digitaal is niet geanalyseerd. Op basis van een analyse van het handboek en activiteitenboek kan een overzicht gegeven worden van de aanwezigheid van actuele thema's en morele aspecten in de methode. Deze thema's komen af en toe terug in de opdrachten in het werkboek. Uit de analyse blijkt dat vrijheid en samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving, zoals ze in het thema omschreven zijn, niet aan bod komen bij de Tweede Wereldoorlog en bij de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Het thema oorlog (spanningen en conflicten) en vrede wordt als thema wel een aantal keer behandeld in de opdrachten. Voor de thema's parlementaire democratie, rechtstaat, mensenrechten, discriminatie en racisme en leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën is in verhouding tot de andere thema's minder aandacht. Er is verreweg de meeste aandacht voor het thema ethiek en het thema solidariteit en empathie. Een voorbeeld van een vraag uit het werkboek over solidariteit en empathie is: "Tot de groepen die meer onder druk kwamen dan de meeste andere, behoren artiesten zoals toneel- en filmacteurs en –regisseurs, musici en dirigenten. Hoe reageerden zij aanvankelijk op het kunstbeleid van minister Goebbels? Hoe later? Wat deden zij wel, wat niet? Handelden zij onder dwang of vrije wil? Hoe werden zij na de oorlog tijdens de denazificatie behandeld? In hoeverre had hun oorlogsverleden gevolgen voor hun latere loopbaan? Hoe reageerde het publiek? Hoe zou je zelf gereageerd hebben, als artiest, als publiek, als lid van een denazificatie-commissie? Je verdiepen in de levens van deze artiesten maakt je veel meer wijzer dan alleen over Duitsland voor, tijdens en na de oorlog. Zie 'Radio, film en artiesten in het Derde Rijk' voor namen van bekende artiesten uit die tijd, met weblinks en downloads. Zie ook 'Wat werd in nazi-Duitsland gezongen?'"

9. Interviewschema project

Oorlogslessen

Doel van de interviews

Het verkennen van het uitgevoerde en gerealiseerde curriculum ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië.

Hoofdvragen

1. Hoe geven docenten invulling aan het beoogde curriculum ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië?
2. Wordt er een relatie gelegd tussen gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië) en hedendaagse ontwikkelingen en vinden docenten dat deze relatie gelegd moet worden?
3. Hoe ervaren de docenten het gerealiseerde curriculum? (Wat is het effect van het uitgevoerde curriculum?)
4. Hoe zou het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië er volgens docenten in de toekomst uit moeten zien?

Thema's

1. Invulling lessen over de Tweede Wereldoorlog en dekolonisatie (denk aan: duur, activiteiten, materiaal)
2. Didactiek en koppeling met actuele thema's en morele aspecten (denk aan: werkvormen, bewustwording, vakoverstijgende behandeling, vraagstelling, hedendaagse thema's)
3. Leeropbrengst, het effect op de leerlingen/studenten (denk aan: toetsing, respons, interactie, opdrachten, gedrag)
4. Blik op de huidige situatie en suggesties voor de toekomst

Introductie

Korte introductie over het doel en de opzet van het project en het doel van het interview.

Aangeven van praktische zaken zoals, anonieme verwerking van de gegevens enz.

Kort voorstellen van de leerkracht/docent (naam, soort school, werkervaring, leerjaar en niveau)

Wat vindt u essentieel voor goed geschiedenisonderwijs?

Thema 1: Invulling lessen over de Tweede Wereldoorlog en dekolonisatie (15 min)

Welke lesmethode gebruikt u? (welke onderdelen en op welke manier)

Hoe bevalt deze lesmethode?

- Is de methode volledig genoeg, zijn er dingen die u mist/ die ontbreken? (opdrachten/informatie/aanvullend materiaal)
- Hoe zou u de methode nog verder willen verrijken?

Maakt u gebruik van aanvullende/additionele materialen m.b.t. de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië? Zo ja, welke? Hoeveel gebruikt u deze materialen? Wat is uw ervaring hiermee?

Gebruikt u bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië nog andere bronnen? Zo ja, welke? (gastsprekers, bezoek aan musea, monumenten of herdenkingsplaatsen, betrekken van (groot)ouders, films/documentaires, extra activiteiten)

In welk(e) groep/jaar worden de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië behandeld en hoeveel aandacht krijgen ze? Is dit voldoende tijd om de stof te behandelen? Hoe gaat u hier mee om?

Thema 2: Didactische werkvormen en actuele thema's / morele aspecten (20 min)

Welke didactische werkvormen gebruikt u bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië? (discussies, persoonlijke identificatie, aandacht voor emotie, samenwerken, onderzoeksopdrachten)

In hoeverre wordt bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië rekening gehouden met de culturele verschillen/achtergronden van de leerlingen/studenten in de klas?

Is er sprake van een vakoverstijgende behandeling? (bv. Nederlands, CKV, maatschappijleer, natuur en techniek, in losse projecten)

Wordt er een relatie gelegd tussen gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië) en hedendaagse ontwikkelingen? Vinden docenten dat deze relatie gelegd moet worden bij het behandelen van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie?

Zijn er onderwerpen m.b.t. de Tweede Wereldoorlog die geaccentueerd worden in de lessen? (oorzaken Tweede Wereldoorlog, Europees en wereldwijd perspectief, de Duitse bezetting van Nederland, Jodenvervolging, Anne Frank, de bevrijding van Nederland, herdenken en vieren in Nederland, voorgeschiedenis dekolonisatie, de weg naar een onafhankelijk Indonesië, vervolg en gevolg)

Zijn bepaalde onderwerpen moeilijker aan de orde te stellen dan andere? Waarom? Zijn er onderwerpen m.b.t. de Tweede Wereldoorlog die bewust vermeden/ overgeslagen worden? (oorzaken Tweede Wereldoorlog, Europees en wereldwijd perspectief, de Duitse bezetting van Nederland, Jodenvervolging, Anne Frank, de bevrijding van Nederland, herdenken en vieren in Nederland, voorgeschiedenis dekolonisatie, de weg naar een onafhankelijk Indonesië, vervolg en gevolg)

Hebt u zelf een bepaalde relatie met de Tweede Wereldoorlog of de dekolonisatie van Nederlands-Indië? Kunt u dit toelichten?

Thema 3: Leeropbrengst, het effect op de leerlingen/studenten (10 min)

Wat is de mate van interactie met leerlingen/studenten? (vragen stellen, beantwoorden, meedoen).

Wat is bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië de verhouding tussen kennisoverdracht en bewustwording?

Kunt u op basis van toetsresultaten nog iets zeggen over het leereffect met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië?

Thema 4: Blik op de huidige situatie en suggesties voor de toekomst (5-10 min)

Hoe zou het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië er volgens u in de toekomst uit moeten zien?

Hebt u nog vragen of opmerkingen?

Bedanken

Wij willen u van harte bedanken voor dit gesprek. We willen u deze cadeaubon aanbieden. De gegevens worden anoniem verwerkt en u krijgt het uitgewerkte interview toegestuurd als u dat wilt.

10. Vragen voor leerlingeninterview

Over WOII

[evt. tekst ter toelichting] Grote delen van Europa waaronder Nederland waren bijna vijf jaar bezet door de Duitse Nazi's onder leiding van Hitler. Uiteindelijk is Europa bevrijd door onder meer Engelse, Canadese, Amerikaanse en Russische legers. Tijdens de bezetting zijn veel mensen omgekomen in kampen, met name joden, Roma en Sinti.

Vind jij dat je veel weet over de Tweede Wereldoorlog?

Heb je / jullie dat geleerd op de basisschool, het voortgezet onderwijs, of buiten school (tv, internet, boeken, mensen)?

Vind jij / jullie de Tweede Wereldoorlog een belangrijk onderwerp om over te leren op school?

Waarom wel / niet?

Wat kun jij / jullie je herinneren van lessen op school over WO II?

Op welke manier werden de lessen verzorgd, altijd met boek of ook wel eens op andere manier (film, gastles, excursie)

Wat vind / jullie het belangrijkste punt voor leerlingen om te onthouden over WO II?

Bespreken jullie in de klas wat je vindt van wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurd is?

Over dekolonisatie van Indonesië

[evt. tekst ter toelichting] Indonesië was vroeger een kolonie van Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog wilde een deel van de bevolking van Indonesië onafhankelijk worden van Nederland. Het heeft jaren en veel strijd gekost voor Nederland de onafhankelijkheid van Indonesië erkende.

Weet jij wat er bedoeld wordt met de dekolonisatie van Indonesië?

Heb je / jullie dat geleerd op de basisschool, het voortgezet onderwijs, of buiten school (tv, internet, boeken, mensen)?

Vind jij / jullie de dekolonisatie van Indonesië een belangrijk onderwerp om over te leren op school?

Waarom wel / niet?

Wat kun jij / jullie je herinneren van lessen op school over dekolonisatie van Indonesië?

Op welke manier werden de lessen verzorgd, altijd met boek of ook wel eens op andere manier (film, gastles, excursie)?

Wat vind / jullie het belangrijkste punt voor leerlingen om te onthouden over de dekolonisatie van Indonesië?

Bespreken jullie in de klas wat je vindt van wat er toen in Indonesië gebeurd is?

11. Codes ten behoeve van interviews

Code	Toelichting
Additioneel	De docent heeft het over aanvullende / additionele materialen m.b.t. de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië, welke materialen gebruikt worden, hoeveel ze gebruikt worden of over de ervaring met de materialen (comment additioneel). De docent heeft het over het gebruik van andere bronnen bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië (comment bronnen).
Cultuurverschil	De docent noemt in hoeverre bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië rekening wordt gehouden met de culturele verschillen/achtergronden van de leerlingen in de klas (comment, wel niet, mate waarin).
Interactie	De docent zegt iets over de mate van interactie met leerlingen in de klas tijdens behandeling van WOII en dekolonisatie. Denk hierbij aan het actief mee doen, vragen stellen, vragen beantwoorden. (comment mate van interactie)
Leeropbrengst	De verhouding tussen kennisoverdracht en bewustwording bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië de verhouding tussen kennisoverdracht en bewustwording(comment bewustwording) Leereffect aan de hand van toetsresultaten (comment leereffect)
Methode	Geanalyseerde lesmethodes (comment sector + naam methode) Po: Brandaan, Speurtocht, Tijdzaken, Argus Clou Vo: Memo, Sprekend verleden, Feniks, Geschiedeniswerkplaats
Ontbrekend	Volledigheid van de methode. Elementen die volgens de docent missen/ontbreken in de methode.
Relatie actueel/heen	De docent geeft aan of er een relatie wordt gelegd tussen gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië) en hedendaagse ontwikkelingen. (comment doen ja/nee) De docent geeft aan of hij/zij vindt dat deze relatie gelegd moet worden bij het behandelen van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie (comment moet wel/niet)
Relatie pers	De docent geeft aan of hij/zij een bepaalde relatie heeft met de Tweede Wereldoorlog of de dekolonisatie van Nederlands-Indië? (comment WOII, Nederlands-Indië, niet, anders)

Thema's	<p>Actuele thema's en morele aspecten uit deel A van het beoogd curriculum (voeg in comment toe welke);</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vrijheid 2. Parlementaire democratie 3. Rechtsstaat 4. Mensenrechten 5. Oorlog (spanningen en conflicten) en Vrede 6. Discriminatie en rascisme 7. Ethiek 8. Solidariteit en empathie 9. Samenleven in een pluriforme en multiculturele samenleving 10. Leven in een dictatuur, onder autoritaire regimes en met totalitaire ideologieën
Tijdsinvestering	<p>Groep / leerjaar waarin de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië worden behandeld en hoeveel aandacht het krijgt</p> <p>Voldoende tijd om de stof te behandelen/ omgang met tijdsgebrek</p> <p>Geaccentueerde onderwerpen m.b.t. de WOII en dekolonisatie (comment accent)</p> <p>Onderwerpen die moeilijker aan de orde te stellen zijn (comment moeilijk)</p> <p>Onderwerpen die worden overgeslagen of vermeden (comment vermeden/ overgeslagen)</p>
Toekomst	Ideeën over hoe het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië er in de toekomst uit moet zien?
Vakoverstijgend	Vakoverstijgende behandeling? (comment vak en mate)
Verrijking	Hoe zou de docent de methode nog verder willen verrijken
Werkvormen	<p>Didactische werkvormen die gebruikt worden bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië (comment welke).</p> <p>Soort vragen</p> <p>Onderzoek</p> <p>Emoties (rollenspel)</p> <p>Discussie</p> <p>Persoonlijke identificatie</p>

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [@slocommunicatie](https://twitter.com/slocommunicatie)

slo